

Transept zachodni w romańskiej katedrze św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha na Praskim Grodzie¹

The occidental transept of the Romanesque cathedral of Saints Vitus, Wenceslaus and Adalbert at the Prague Castle

Kamila Oles

Abstract:

The Romanesque Cathedral of Saints Vitus, Wenceslaus and Adalbert in Prague was erected as a double-chancel basilica with western transept. Occidental transverse nave and two choirs together form an intrinsic and distinctive feature of this basilica that indicates architectural ideas from which the Cathedral had originated. Alas, the basilica has, hitherto, been rather interpreted in isolation and without considering the broader European architectural context and by detaching the western transept from its topographic context. This has discouraged scholars from rigorous analysis of the origins of the form, which resulted in the creation of arbitrary and stereotypical narrative instead. This paper presents a new interpretation of the Cathedral which tracks the links between the basilica and double-choir churches with a western transept in Central Europe. In addition, this research builds on spatial analysis which identifies the relationships between the Cathedral and the landform of Prague Castle.

Abstrakt:

Romańska katedra św. Wita, Waclawa i Wojciecha w Pradze została wzniesiona jako bazylika dwóchórowa z transeptem zachodnim. Transept okcydentalny wraz z dwoma chórami stanowią cechy dystyngtywne wskazujące na proveniencję bazyliki. Niestety, w dotychczasowych interpretacjach katedry nie zwracano wystarczającej uwagi na fenomen transeptu zachodniego w bazylikach dwóchórowych w historii wczesnośredniowiecznej architektury europejskiej oraz na sposób zastosowania tej formy w warunkach terenowych panujących ówczesnie w Praskim Grodzie. Pominięcie dogłębnych analiz kontekstu terenowego oraz europejskiej proveniencji rozwiązania dwóchórowego z transeptem zachodnim skutkowało powstaniem autorytatywnych i stereotypowych narracji historycznych. Artykuł reinterpretuje proveniencję bryły romańskiej katedry w Pradze ukazując jej powiązania z innymi bazylikami dwóchórowymi z transeptem zachodnim na terenie Europy Centralnej w XI wieku. Proponowana interpretacja została oparta o analizy architektoniczno-przestrzenne osadzone w kontekście terenowym wczesnośredniowiecznego Praskiego Grodu.

Key words: Imperial cathedral – double-choir basilica – double apse basilica – double-ended church – western transept – romanese architecture – medieval architecture – Cathedral of Saints Vitus, Wenceslaus and Adalbert

Słowa kluczowe: Katedra cesarska – bazylika dwóchórowa – transept zachodni – architektura romańska – architektura średniowieczna – katedra św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha

DOI: 10.14712/25707213.2021.2

Na trzy lata przed położeniem kamienia węgielnego pod nowo wznoszoną nawę katedry praskiej, w roku 1873, natrafiono na stary fragment muru. Znaleździło to było zapowiedzią wielkiego odkrycia,

które nastąpiło po roku 1877, kiedy to J. Mocker odsłonił zachodnią kryptę, która jak sądzono mogła należeć do większej romańskiej budowli sakralnej. Następnie, w początkach XX wieku, pod przewod-

¹ Badania zostały sfinansowane w ramach projektu nr 818213 i 818214 Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze.

nictwem K. Hilberta odkryto dwa ramiona transeptu, nawę główną i nawy boczne. Na podstawie tych odkryć, w 1911 roku eksplorowany obiekt zinterpretowano jako bazylikę, którą w oparciu o źródła pisane utożsamiono z katedrą romańską, której budowę rozpoczęto w 1060 roku (*Frolík – Smetánka 1997*, 14; *Frolík J. et al. 2000*, 209–214; *Maříková-Kubková et al. 2019*, 48–63). Od tego czasu obiekt ten stanowi przedmiot obszernego dyskursu, który od kilkunastu lat kształtują badania weryfikacyjne, publikowane regularnie, często w formie obszernych syntetycznych opracowań (np. *Frolík et al. 2000*; *Maříková-Kubková – Herichová 2009*; *Maříková-Kubková et al. 2019*).

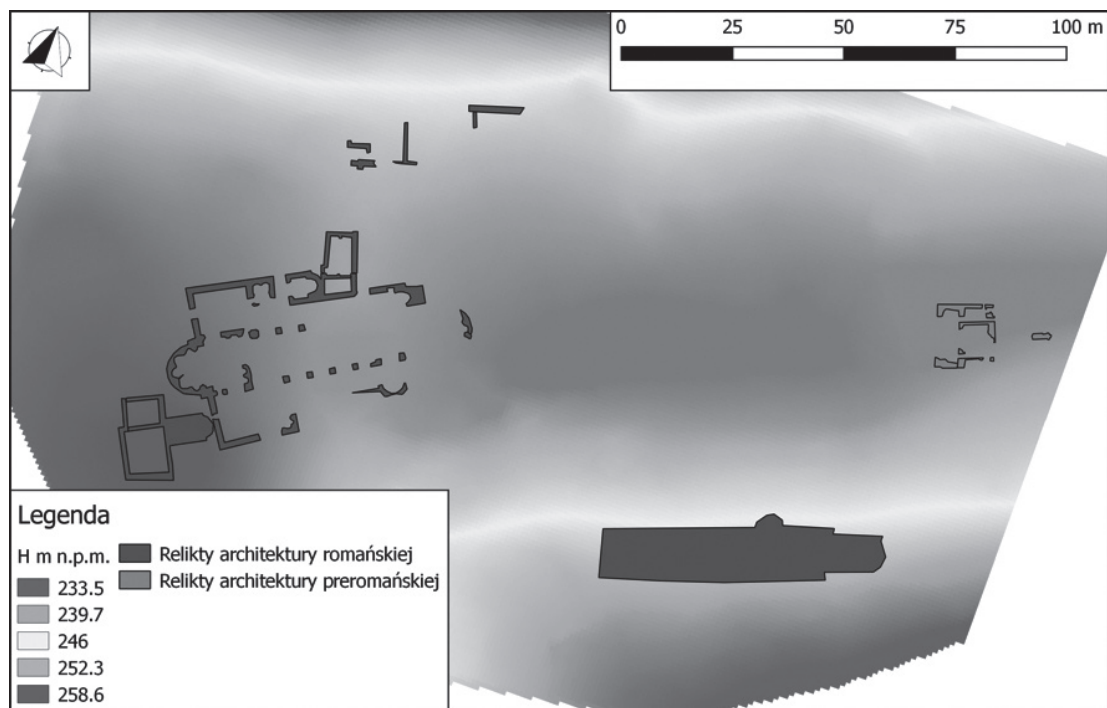
Chociaż odsłonięcie chóru, a później transeptu w partii zachodniej stanowiło spektakularne odkrycie już niemal na samym początku badań archeologicznych bazyliki, pytania badawcze dotyczące proveniencji formy, szczególnie w świetle badań weryfikacyjnych, stawiane są raczej na marginesie kwereńdy opisowej. Oznacza to, że pomimo intensywnego przyrostu publikacji archeologicznych, stan badań z zakresu historii architektury katedry romańskiej na Praskim Grodzie, oparty o wyczerpujące analizy typologiczno-stylistyczne i proveniencji, od wielu lat niewiele wykroczył poza wiodące wnioski zaproponowane przez *K. Fiale* (1933), *Ž. Kotíkovą* (1940), *D. Líbalu* (1983) i *Ž. Dragouna* (2002), a głównie przez *A. Merhautovą* (1971; 1994). Nadzieją na zmianę tego stanu była obszerna monografia katedry św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha wydana w 2011 roku (*Kuthan – Royt 2011*). Jednak także w tym opracowaniu, w przeciwieństwie do okresu gotyckiego, w opisie fazy romańskiej katedry wciąż brakuje dokładnych analiz stylistyczno-typologicznych celem re-interpretacji proveniencji bazyliki, które pozwoliłyby zrozumieć bryłę, rolę i kontekst praskiej katedry w dziejach sztuki romańskiej, nie tylko w Czechach, ale także na ziemiach położonych na wschód od Cesarstwa Niemieckiego. Niestety, najnowsza monografia tego obiektu (*Maříková-Kubková et al. 2019*) także nie rezonuje z powyższymi potrzebami badawczymi. Bardzo ogólne wnioski dotyczące proveniencji katedry wydają się być sformułowane *ad hoc*, bez oparcia o analizy z zakresu historii sztuki i architektury. Podanto, szczególnie niepokojące jest na przykład twierdzenie, że w XI wieku typ bazyliki dwuchórowej był „niezwykły“ w Europie Środkowej (*Maříková-Kubková et al. 2019*, 68), pomimo że z dotychczasowych badań prowadzonych nad bazylikami dwuchórowymi (np. *Winterfeld 2000*; *2011a*; *2013*) wynika wręcz odwrotnie. W rezultacie, próba odwołania się do opacznie rozumianej historii architektury europejskiej, wyprowadza interpretacje genezy praskiej formy architektonicznej z błędnie przyjętych założeń doty-

czących podstawowych zjawisk architektonicznych w okresie romańskim.

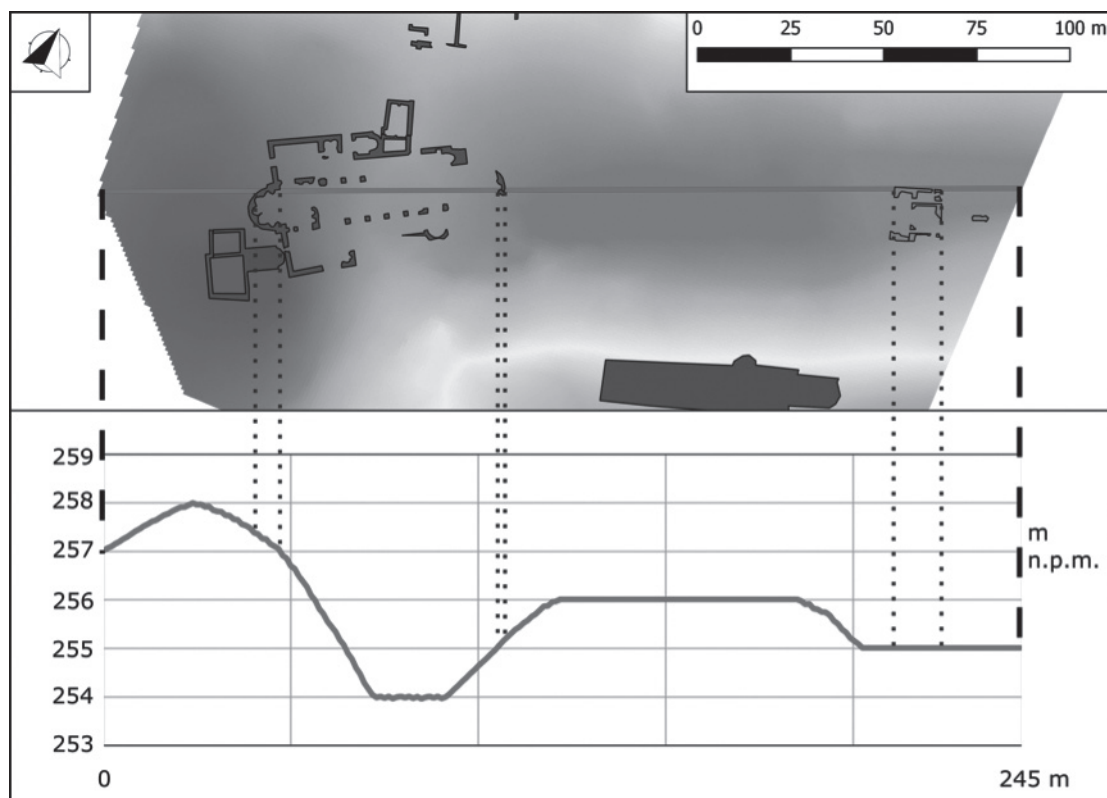
Celem niniejszego artykułu jest refleksja nad formą architektoniczną, a dokładnie nad determinującymi ją chórem i transeptem okcydentalnym, romańskiej katedry na Praskim Grodzie. Analizy porównawcze i typologiczno-stylistyczne pozwolą na reinterpretację proveniencji założenia praskiego w zakresie podobnych obiektów architektonicznych w Europie. Uzyskane wyniki posłużą wnioskowaniu nad przyczyną przetransponowania tych konkretnych rozwiązań architektonicznych nad Wełtawę. Celem poszerzenia argumentacji przeanalizowany zostanie kontekst historyczny i terenowy bazyliki. Wyniki stanowiąc będą głosem w dyskusji nad początkami, rozprzestrzenianiem się i lokalnymi interpretacjami architektury romańskiej w Czechach i na ziemiach położonych na wschód od Cesarstwa.

Relikty archeologiczne

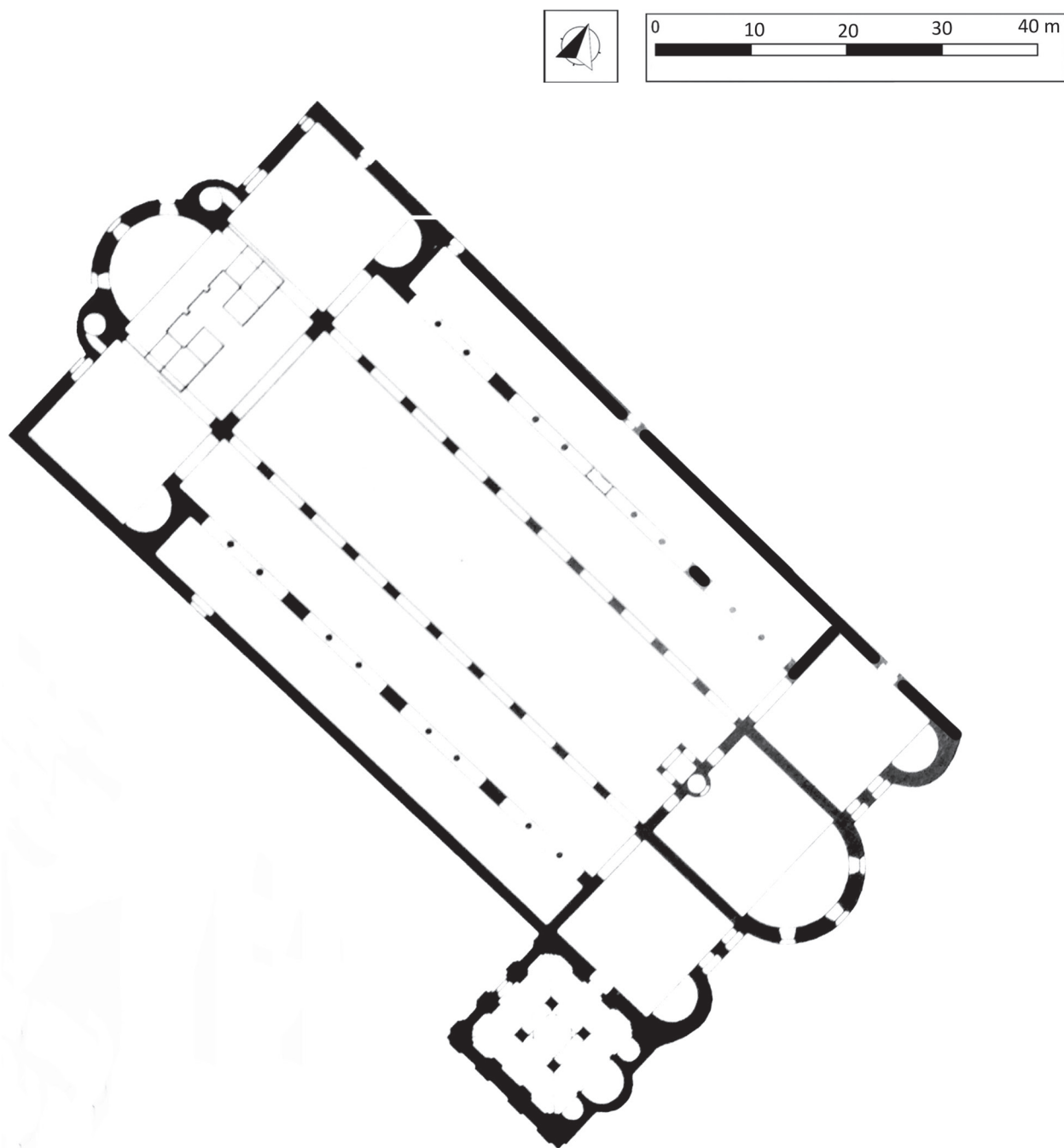
Na podstawie relikwów datowanych na pierwszą fazę budowy, obiekt interpretuje się jako trójnawową bazylikę z transeptem zachodnim i dwoma chórami wznoszącymi się ponad kryptami (*il. 1–2*; *Frolík et al. 2000*, 216 – tam dalsza literatura; *Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 63–64; *Maříková-Kubková et al. 2019*, 60). Chór zachodni, o nieco prostokątnym zarysie zamykała uskokowo skomunikowana z nim absyda. Przed chórem rozciągała się nawa główna tej samej szerokości oraz flankujące ją nawy boczne mierzące połowę szerokości nawy głównej. Od wschodu korpus nawowy zamykał chór, zachowany jedynie fragmentarycznie w części północnej, o rozmiarach nieco węższych, niż jego wschodni odpowiednik. Północną nawę boczną od wschodu zamykała podkowiasta absyda, której niemal całe fragmenty uchwycono w czasie badań architektoniczno – archeologicznych. Strukturę nawy południowej połączono z fragmentem południowej absydy rotundy św. Wita (*Hilbert 1914*, 14–15), w której spoczywały szczątki św. Waclawa (*Dragoun 2002*, 30). Zamknięcia bocznej nawy południowej nigdy nie zlokalizowano podczas prac badawczych. Mimo klasycznych rekonstrukcji, w których hipotetycznie zakłada się jej istnienie w formie, identycznej z północną absydy, dominują teorie, w których rolę zamknięcia nawy południowej pełniła absyda wcześniejszej rotundy (*Merhautová 1994*, 17). Od strony zachodniej przez korpus kościoła przebiegał transept, z charakterystycznym dla systemu wiązanego skrzyżowaniem naw i zgodnymi w tym rozwiązaniu proporcjami ramion nawy poprzecznej polegającymi na powtórzeniu modułu kwadratu ze skrzyżowania transeptu i nawy głównej.

Il. 1. Mapa rozmieszczenia relikwów architektury romańskiej i przedromańskiej na Praskim Grodzie w kontekście historycznego DTM (XI w.). – Fig. 1. Remains of pre-Romanesque and Romanesque architecture against historical DTM (11th century) of Prague Castle.

Il. 2. Praski Gród. Bazylika św. Wita, bazylika św. Jerzego i romański pałac w kontekście historycznego DTM oraz profil centralnej części grodu obrazujący ówczesny poziom terenu. – Fig. 2. St. Vitus Cathedral, St. George Basilica and the Romanesque palace against historical DTM of Prague Castle with a profile of the central part of the area.

Il. 3. Plan i bryła katedry w Kolonii. Rys. A. Wolff 1974/84 za: *Legner 1985, 92.* – Fig. 3. Cologne, Cathedral. Reconstruction of the floorplan Fig. A. Wolff 1974/84 after: *Legner 1985, 92.*

Założenie dwuchórowe. Proweniencja stylistyczna

Program architektoniczny w typie bazyliki zamkniętej dwoma chórami w XI wieku poprzedzony był sporą spuścizną budowlaną. Początków takiego założenia architektonicznego należy poszukiwać już w Rzymie cesarza Trajana, gdzie architektoniczną dominantą na forum tego władcy była bazylika *Ulpia* zamknięta dwiema absydami. Kilkaset lat później parafrazę owej formy można dostrzec w rzucie kościoła narysowanego na planie St. Gallen – nigdy niezrealizowanego karolińskiego klasztoru „idealnego” (*Jacobsen 1992; Erhart et al. 2015*).¹ Przykłady podobnych założeń dwuchórowych stanowią katedra w Kolonii z około 800 roku (*il. 3; Holger 2001; Beuckers 2014, 5–19*), kościół w Memleben z X wieku (*Ullmann 1989, 67; Leopold 1991; 2001, 16–18; Schmidt 2006a, 279–282; 2006b*) oraz należące do mozarabskiego typu architektonicznego grupy kastyljsko – leońskiej kościoły pochodzące z X wieku: San Cebrian de Mazote w Valladolid (*Agudo 2006, 503*) i Santiago de Penavala w Leon.

Proweniencja stylistyczna praskiej bazyliki nawiązuje do typu katedr cesarskich – *Kaiserdome*, który w XI wieku przeżywał apogeum rozwoju w Europie Środkowej (*von Winterfeld 2000; Moddelmog 2012; Hehl 2014*).² Dwuchórowość, transept (zachodni i wschodni), ściany krypt artykułowane niszami flankowanymi półkolumnami, bogata dekoracja rzeźbiarska oraz zgrupowania wież to cechy symptomatyczne dla cesarskich katedr nadreńskich w Spirze (*Müller – Untermann – von Winterfeld 2012; Reidinger 2014*), w Moguncji (*Hehl 2010; Decot 2011*) oraz w Wormacji (*Toman 1996, 39–58; von Winterfeld 2000; Koch 2005, 102*), a także dla pokrewnej grupy bazylik, do której zaliczają się na przykład kościół św. Michała w Hildesheim (*Krause 2017*), świątynia w Reichenau – Mittelzell (*Fehrenbach – Weisser 2005*), kościół kanoniczek w Gernrode (*Jacobsen 2003; Schröter 2017*), katedra w Bambergu, bazylika w Augsburgu, bazylika w Würzburgu, katedra na Wawelu w Krakowie (*Pietrusiński 1996; Firllet – Pianowski 2000; 2014, 85–103*), a także fundacje Stefana Świętego: bazylika Marii Panny w Székesfehérvár (*Buzás – Laszlovsky – Magyar 2003, 350*) i pierwsza, węgierska świątynia związana z zakonem benedyktynów w Pannonhalma (*Szakács 1997, 149–145*). Wymienione obiekty, to tylko największe realizacje w typie dwuchórowym w Europie Środkowej datowane na XI wiek lub wcześniej.

Jak ważna musiała być idea kościoła o założeniu dwuchórowym, wznoszonym od 1060 roku (*Kosmas*

1923, 108–109; Kosmas 2012, 129–130) w Grodzie Praskim świadczy podobna w planie bazylika św. Piotra wystawiona kilka lat później z polecenia księcia Wratisława II po drugiej stronie Weltawy – na Wyszehradzie (*Kosmas 1923, 252–254; CDB I, nr 384, 365–367; Nechwátal 2004, 39*).

Przez wzgląd na obecność chóru wschodniego i zachodniego dyspozycję przestrzenną romańskiej świątyni św. św. Wita, Waćława i Wojciecha przyrównuje się do wyżej wymienionych założeń bazylikowych w typie dwuchórowym (*Merhautová 1971, 227* – tam wcześniejsza literatura; *1994; Maříková-Kubková et al. 2019, 48–90*). Jednak to nie dwuchórowość katedry praskiej definiuje specyfikę tego założenia, lecz transept okcydentalny, tworzący z dwoma chórami szczególnie program architektoniczny. Ta kombinacja znacznie zawęży spektrum proveniencji z obiektów dwuchórowych do szczególnej formy architektonicznej. Zakres porównawczy w jakim należy rozpatrywać katedrę praską to grupa bazylik o założeniu dwuchórowym z kryptami oraz transeptem zachodnim.

Transept zachodni w planie bazyliki dwuchórowej

Zdaniem R. Krautheimera, w czasach średniowiecza nie było istotne dokładne powtórzenie kształtu czy powielenie wszystkich wymiarów by budowlę uznać za odbicie innej. Czasem wystarczyło powtórzenie układu elementów lub modułu (*Krautheimer 1969; Rodzińska-Chorąży 2000, 364*). Na istotność odwzorowywania architektury zwraca uwagę Kosmas opisując wcześniejszą praską katedrę – rotundę św. Wita jako *Romanae ecclesiae rotundam* (*Kosmas 1923, 108*). Mimo dyskusyjności tego określenia, stwierdzenie to wskazuje na pewną tradycję odwzorowywania, cytowania (pośrednio lub bezpośrednio) architektury w celu uwydatnienia określonych znaczeń, koneksji, asocjacji.³ W przypadku tak poważnej realizacji budowlanej jaką stanowiło na Praskim Grodzie wzniesienie katedry, od formy praskiej bazyliki można oczekiwać, iż była ona wypadkową trendów płynących z konkretnych obiektów sakralnych znajdujących się w miejscach pełniących najważniejsze role polityczne w ówczesnej Europie.

W poszukiwaniu genezy rozwiązania przestrzennego zastosowanego na Praskim Grodzie nie sposób pominąć konstantyńskiej bazyliki św. Piotra w rzymskim Watykanie, której chór otwierający się na transept znajdował się po stronie zachodniej. Następnie, w repertuarze form karolińskich, akcentowana partia

¹ St. Gallen, Stiftsbibliothek, Sign. Cod. Sang. 1092.

² Dziękuję za konsultacje i cenne uwagi podczas prowadzenia badań nad tematem opisywanym w niniejszym artykule prof. dr. hab. Jarosławowi Jarzewiczowi.

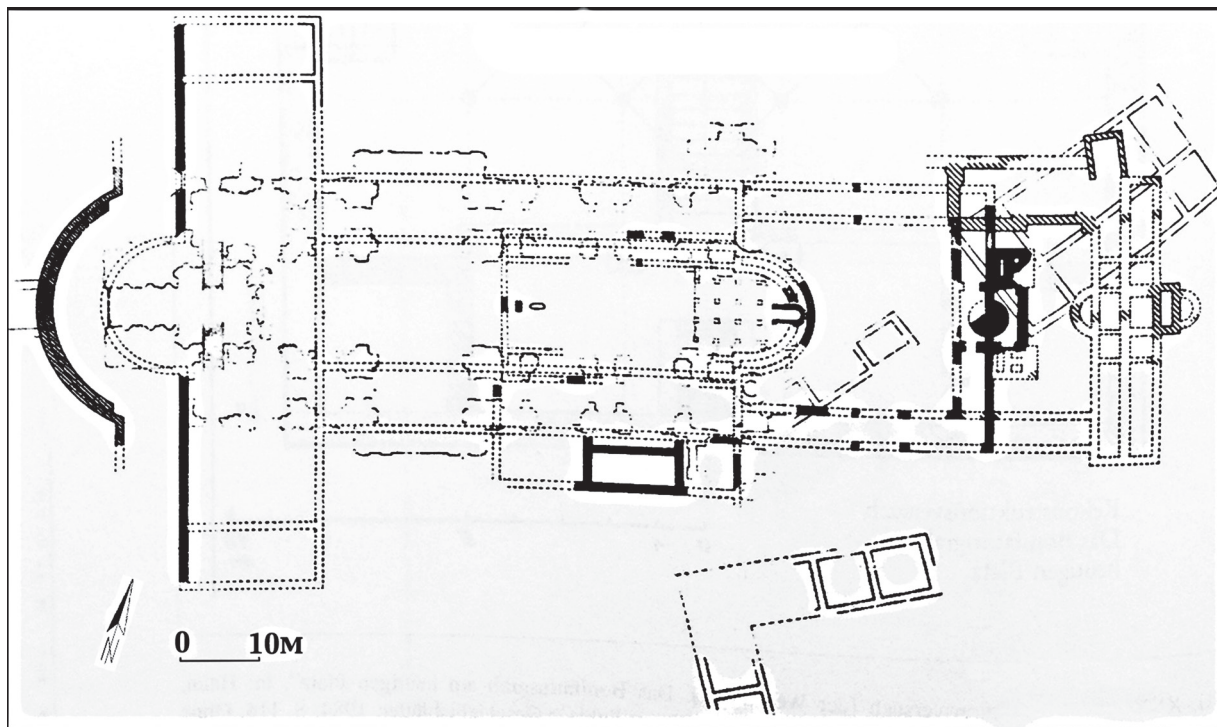
³ Warto zauważyć, że sytuacja ta powtarza się w jego opisie wznoszenia murów Starej Bolesłavi. Kosmas również pisze o opere Romano edificetis murum urbis (*Kosmas 1923, 39*).

zachodnia kościoła, oprócz jej finalnej postaci w formie *westwerku*, przejawiała się także w modelu dwuchórowych bazylik z transeptem okcydentalnym. Przykłady stanowią tu: kościół klasztorny w Fuldzie (il. 4; 791–819), gdzie pod dwiema absydami, w tym zachodniej otwartej na tzw. transept przechodzący, znajdowały się halowe krypty (Krause 2002) oraz III (po 836 roku) i IV (2 połowa 9. – początek 10. wieku) faza kościoła w cesarskiej rezydencji w Paderborn (il. 5; Stiegemann – Wemhoff 1999; Berndt 2001, il. 9, 14; Gai – Mecke 2005; Lobbedey 2006, 371–387).

W czasach ottońskich architektura, której forma (zarówno cały projekt lub wybrane, poszczególne elementy) mogła odegrać dużą rolę w projekcie bazyliki św. św. Wita, Waclawa i Wojciecha ogniskuje się w trzech obszarach Rzeszy: w Saksonii (Magdeburg, Hildesheim, Paderborn), w Nadrenii (Moguncja) oraz Bawarii (Ratyzbona, Bamberg, Augsburg; por. Puhle – Koester 2011, 531). Na związki z Saksonią, wskazywali dotychczas A. Merhautová i P. Spunar. Dotyczą one przede wszystkim wewnętrznego urządzenia kościoła czyli nisz artykułujących ściany krypt w alternacji z półkolumnami oraz dekoracji rzeźbiarskiej. Badacze, wskazując zarazem na silne związki artystyczne Czech z terenami Saksonii, przywołali rozwiązania zaczerpnięte z kościoła św. Servacego w Kwedlinburgu (Spunar 1985, 105), krypt katedry w Magdeburgu, kościoła w Halberstadt oraz dwuchórową bazylikę transeptową św. Michała

w Hildesheim (Merhautová 1974, 21–22, 232). Należy jednak zauważyć, że program przestrzenny tej świątyni hildesheimskiej rozdysponowany jest przez transept wschodni i zachodni, zatem nie należy do bezpośredniej grupy typologicznej praskiej katedry. Relacje polityczne i artystyczne wskazujące jako źródło inspiracji programu architektonicznego bazyliki na Praskim Grodzie wiążą również Pragę z Bawarią (Líbal 1983, 233), gdzie obok najważniejszego miasta Ratyzbony, z inicjatywy Henryka II, rozbudowano Bamberg, którego katedra zalicza się do grupy dwuchórowych bazylik z transeptem okcydentalnym.

Podjmując refleksję nad geograficzną rozbieżnością w źródłach inspiracji, warto zauważyć, że przywołane przez A. Merhautová, P. Spunara czy D. Líbala ośrodki, w których wskazywali oni ‘nawiązania saksońskie i bawarskie’ czyli Halberstadt, Hildesheim, Kewdlinburg i Bamberg podlegały arcybiskupstwu mogunckiemu. Kościół w Czechach, decyzją Ottona II z roku 973, także podlegał arcybiskupstwu mogunckiemu. Nowo erygowana diecezja praska graniczyła od północnego – wschodu z podległą Magdeburgowi diecezją miśnieńską (Michałowski 2005, 244). Jednak to nie geograficzne uwarunkowania zadecydowały o decyzji Ottona II, pod którą kuratelę powierzył biskupstwu praskie, zaś chęć wynagrodzenia strat Moguncji jakie poniosła na skutek nowo erygowanego arcybiskupstwa w Magdeburgu. W kilka lat po utworzeniu biskupstwa w Pra-

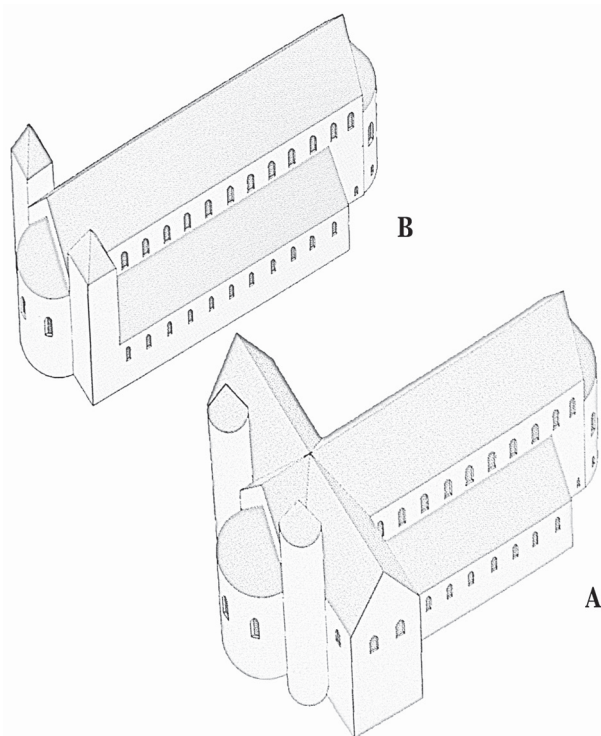

Il. 4. Fulda. Bazylika wzniesiona za czasów opata Ratgera –plan, za: Jacobsen 1992, 137. – Fig. 4. Fulda, Basilica built by abbot Ratgar. Plan of the church, after: Jacobsen 1992, 137.

dze, prowincja podlegająca pod arcybiskupstwo Moguncji pod zwierzchnictwem Willigisa (975–1011) obejmowała od północy Verden, Hildesheim, Halberstadt, Kwedlinburg, Paderborn, Fulde, Bamberg, Augsburg i Reichenau na południu oraz Pragę na wschodzie (*Jung 1975*, 29; *Puhle – Koester 2011*, 531). W tej perspektywie, nie tylko architektura, ale także opracowanie artystycznie katedry praskiej, których proveniencja wskazuje na wiele oddalonych od siebie ośrodków Cesarstwa okazuje się znajdować wspólny mianownik w terytorium wpływów arcybiskupstwa mogunckiego i propagowanego w nim programu architektoniczno-estetycznego.

Architektura Nadrenii. Kościoły dwuchórowe z transeptem zachodnim w Moguncji

Do najważniejszych obiektów architektury sakralnej Moguncji przełomu wieków X i XI należał kościół św. Albana, stara katedra św. Jana, świątynia św. Wik-

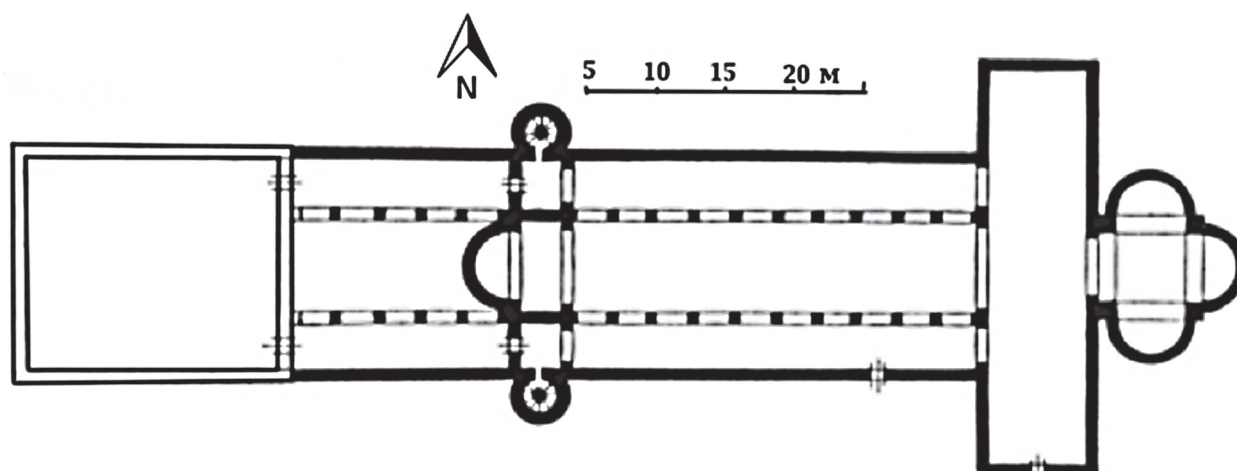
Il. 5. Paderborn. Bazylika dwuchórowa z transeptem zachodnim. A. Czasy biskupa Mainwerka, B. Stan około 1030 roku. Grafika pochodzi z ekspozycji w kościele św. Piotra i Pawła w Paderborn (fot. i zmodyfikowano: K. Oles). – *Fig. 5.* Paderborn, double-choir basilica with western transept (A) in times of Bishop Mainwerk; (B) around 1030. Illustration based on a source image displayed in the church of St. Peter and Paul in Paderborn (photographed and modified by K. Oles).

tora oraz wznoszone wówczas z inicjatywy Willigisa nowa katedra św. Marcina oraz kościół św. Stefana. Zespół architektoniczny nowej mogunckiej katedry, według tezy badacza tego obiektu – Detharda von Winterfelda, miałby obejmować kościół na wschodzie połączony portykowym atrium z bazyliką na wzór katedry św. Piotra w Rzymie i cesarskiej „archetypicznej” rezydencji w Akwizgranie (*von Winterfeld 2011a*, 45–53, fig. 11–14; por. *Hehl 2010*; *2014*; zob. *Kraus 2013*). Po stronie zachodniej poprzez kolumnadę lub korytarz bazylika łączyła się z dawną katedrą – kościołem św. Jana (*von Winterfeld 2013*).

Nie wiadomo jak dokładnie wyglądał plan architektoniczny katedry Willigisa. Kościół został zniszczony przez pożar w noc po konsekracji w 1009 roku. W oparciu o prace archeologiczne zauważalne jest przekształcanie formy bazyliki Willigisa w obrębie zamknięcia zachodniego i wschodniego. Na podstawie zachowanych fundamentów przypuszcza się, że około roku 1009 od zachodu zamykał budowlę ogromny chór z absydą poprzedzony transeptem. Prezbiterium wschodnie flankowane przez dwie wieże zamknięte było prosto (*Esser 1975*, 142, 152, il.4, 156, il.6, 170; *Brück ed. 1975*), chociaż uważam, że na podstawie publikowanych relikwów architektonicznych trudno jednoznacznie określić rodzaj zamknięcia. Ponadto, niektórzy badacze interpretują zamknięcie wschodnie jako absydowe (*Rettinger – Mellone 2010*). Po odbudowie katedry zasadniczy charakter formy architektonicznej ustalonej przez Willigisa pozostał nie zmieniony (il. 6). W rekonstrukcji obiektu datowanej na lata około 1036 określanej fazą Willigis – Bardo bazylikę od wschodu zamyka absyda, zaś do transeptu zachodniego dostawiono chór na planie *trikonchosu* (*Metz 1927*, 17, il. 3, 19, il. 4.; *Arens 1982*, 55 – 56; por. *Hehl 2010*, 45–78).

Poprzez architekturę katedry arcybiskup Willigis podkreślił prawo mogunckiej świątyni do koronacji władców Rzeszy, co łamało dotychczasową tradycję koronacyjną Cesarstwa zarezerwowaną dla Akwizgranu (podlegającego wówczas pod archidiecezję w Kolonii). Po objęciu tronu biskupiego celem Willigisa było uczynienie z Moguncji centralnej struktury w imperium Rzeszy. Wyrazem tych aspiracji zarówno arcybiskupa jak i wspierającego te idee Ottona III miała być katedra wzniesiona na podobieństwo bazyliki św. Piotra w Rzymie, w której to godność cesarską przyjął Karol Wielki⁴ oraz Otto Wielki.

⁴ Koronacja Karola Wielkiego ustanowiła wzór koronacji cesarskiej na kolejne stulecia. Od tej pory każdy kto chciał osiągnąć godność cesarską musiał udać się do Rzymu. Koronacja powiązana była nie tylko z miejscem ale i z osobą papieża. Papiestwo mimo, że aż do XI wieku słabe i zależne od cesarstwa, stało się władzą niezbędną do koronacji, co nadawało mu znaczenie polityczne. Umocniony został sakralny charakter tego aktu. Koronacja nabrała znaczenia politycznego, prawnego i religijnego.

Il. 6. Rekonstrukcja bryły katedry św. Marcina w Moguncji w tzw. fazie Willigis-Bardo, około 1036 roku, za: *Heinzelmann 2004*, 8. – Fig. 6. Mainz, St. Martin's. Reconstruction of the church in Willigis-Bardo phase, around 1036, after: *Heinzelmann 2004*, 8.

Bazylika św. Piotra z akcentowaną partią zachodnią w postaci transeptu i chóru zamkniętego absydą na ziemi Rzeszy została przetransponowana we wspomnianych już III fazie bazyliki w Paderborn oraz w kościele klasztorным w Fuldzie (*Krause 2002*, 335). Niektórzy badacze uważają, że transept zachodni przetransponowano do koncepcji katedry Willigisa, z kościoła św. Jana, pełniącego do tej pory funkcje katedralne (*Thieme et al. 2005*, 63). Najnowsze podsumowanie badań archeologicznych w kościele św. Jana ukazują fragmenty murów, które mogą być interpretowane jako transept zachodni, jednak brak kompleksowego rozpoznania kontekstu przestrzennego – planu architektonicznego obiektu z okresu poprzedzającego budowę katedry Willigisa zaburza miarowość interpretacji (*Kleiner – Untermann 2017*; por. *von Winterfeld 2013*). W ramach badań przeprowadzonych między innymi przez D. von Winterfelda (*Die Jahrtausend – Kathedrale.*) dokładnie porównano całościowe założenie bazyliki św. Piotra w Rzymie z kompleksem sakralnym w Moguncji poprzez nałożenie bryły znad Renu na układ bazyliki w Watykanie. Próba ta doskonale obrazuje niekwestionowane podobieństwo w zakresie przestrzennego rozdysponowania poszczególnych elementów architektonicznych katedry mogunckiej do bazyliki św. Piotra na osi: atrium – korpus nawowy – transept zachodni – chór. Ja zostało wspomniane, funkcja i znaczenie Moguncji w zgodzie z usilnymi staraniami Willigisa miały przejąć i kontynuować rolę Kolonii określanej mianem *Nova Roma* (*Boshof 1978*, 32 n.) oraz Akwizgranu nazywanym *Roma secunda* (*Beumann – Brunhölzl – Winkelmann 1966*; *Garrison 1994*; *Pijoan 2006*, 292). Świadectwem owych zamiarów była idea pasterza Moguncji, który architektonicznie utrwa-

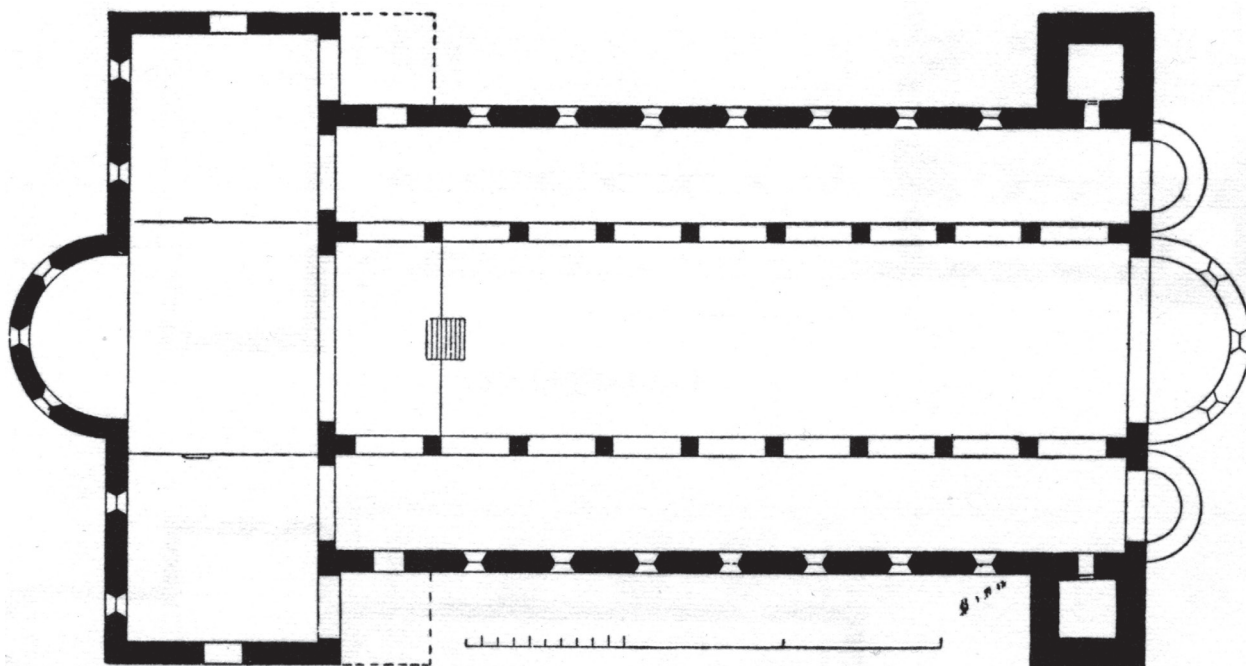
lając symboliczny kontakt tego miasta z Rzymem, definiował ją jako *Altera Roma*, najszczególniejszą córę kościoła rzymskiego (*Decot 2011*, 24), określał mianem *sanctae Moguntinae sedis minister indignus* (*Hehl 2000*, 198).⁵ Koncepcja Willigisa zdefiniowana w architekturze katedry w Moguncji stała się dokładnie zredagowanym wzorem katedry koronacyjnej stanowiącej architektoniczną oprawę na potrzeby władczej ostentacji. Założenia ambitnego arcybiskupa potwierdziła koronacja Henryka II (1002; *Weinfurter 2002*) i Konrada II (1024; *Wolfram 2000*, 67) w mogunckiej katedrze, co przerwało na cztery dekady tradycję ceremoniału intronizacji w Akwizgranie.

Grupa dwuchórowych obiektów sakralnych z transeptem zachodnim z terenów Bawarii

Obiekty, w których wyróżniamy okcydentalizującą nawę poprzeczną na terenach Bawarii to: katedra w Bambergu (*Pfistermeister 1985*, 262; *Eickels 2002*; *Dümler 2011*), katedra w Augsburgu (*il. 7*; *Pfistermeister 1985*, 157), kościół św. Emmerama oraz kościół Obermünster w Ratyzbonie z XI wieku (*Pfistermeister 1985*, 323).

Szczególnie podobnym do praskiego założenia dwuchórowego jest bazylika św. Piotra w Bambergu (*Merhautová 1994*, 22). W 1004 roku rozpoczęto budowę kościoła z polecenia Henryka II. Świątynia wznoszona była na planie trójnawowej bazyliki o założeniu dwuchórowym, z kryptami pod każdym

⁵ Pierwszy raz określenie to pojawiło się w liście Willigisa do papieża Agapeta II w 955 roku (*Hehl 2000*, 198 i n.).

Il. 7. Katedra w Augsburgu; za: *Dehio 2008*. – Fig. 7. Augsburg, Cathedral. Plan of the church, after: *Dehio 2008*.

z zamknąć nawy głównej (il. 8). Chór zachodni poprzedzał transept, do którego od zachodu przystawiono dwie wieże. W roku 1007 w Bambergu utworzono biskupstwo, co czyniło z budowanej właśnie świątyni katedrę, która miała stać się architektonicznym emblematem *Reichsstift* oraz sakralizować władzę królewską (*Henning 1993; Hubel – Schneidmüller 2002; Erichsen – Heinemann – Janis 2007; Jung – Reddig 2012*).⁶

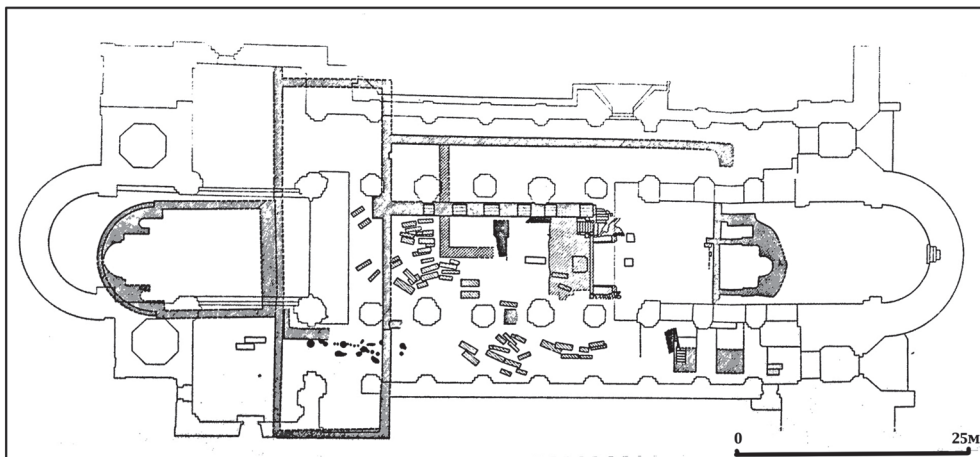
Historia świątyni św. Emmerama sięga przełomu VII i VIII wieku (*Schmid 2000, 730–744*). Trójnawowa bazylika, zamknięta od wschodu chórem flankowanym mniejszymi absydami zakończenia naw bocznych, pod którym znajdowała się krypta w roku 1049 rozbudowana została o transept zachodni z chórem oraz kryptą (il. 9). Następny obiekt dwuchórowy z transeptem zachodnim to kościół Obermünster (il. 10). Żeński odpowiednik klasztoru benedyktynów, założony został w początkach IX wieku przez księcia Tassilo III z dynastii Karolingów. Uzupełniał on opactwo św. Emmerama. Początkowo podlegał władzy biskupów, jednak Ludwik przejął go za sprawą wymiany klasztoru za opactwo Mondsee. W początku wieku X klasztor był prywatnym opactwem książąt Bawarii, z których wywodził się cesarz Henryk II. To właśnie na jego zlecenie w latach 1002–1010, po

pożarze, kościół Obermünster przebudowano i odnowiono (*Märtl 2000*). Henryk II uczynił z niego *Reichsstift* (*Gagliardo 1980, 4; Borgmeyer – Hubel – Tillmann – Wellnhöfer 1997, 422–433*) czyli klasztor suwerenny, bezpośrednio podlegający cesarzowi Rzeszy (jednak w przypadku Obermünster bez suwerenności terytorialnej). Skutkiem przebudowy kościoła było poszerzenie jego części zachodniej o transept otwarty na półokrągłą absydę chóru.

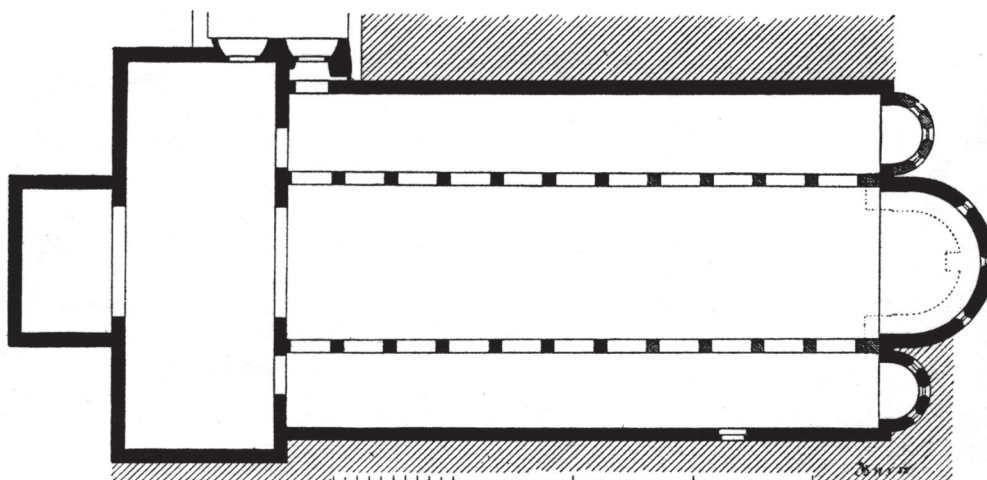
Z powyższego opisu wynika architektoniczna jednorodność kościołów *Reichsstift* z czasów panowania Henryka II. Obiekty te charakteryzuje transept okcydentalizujący oraz założenie dwuchórowe. Typ świątyni o takim planie w przeciągu następnych dekad kształtować będzie dwa cesarskie założenia klasztorne w Ratyzbonie, katedrę w Bambergu oraz świątynię w Augsburgu. Nie sposób w procesie przekształcania i rozbudowywania kościołów o zachodni transept i chór w czasach Henryka II nie zwrócić uwagi na silne wpływy architektury katedry mogunckiej czasów Willigisa oraz na bezpośrednie konotacje tak sformułowanego planu architektonicznego z bazylikami Rzymu.⁷ Jednak, nie trudno

⁶ Por. wyniki pomiarów i badań georadarowych katedry w Bambergu prowadzonych przez Institut für Archäologische Wissenschaften, Denkmalwissenschaften und Kunstgeschichte (IADK) w 2018 roku.

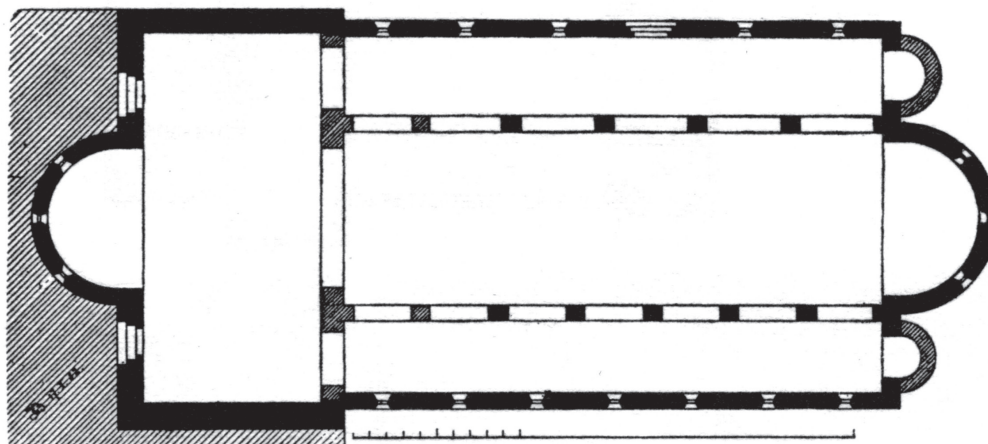
⁷ Nawiązując do Wiecznego Miasta należy rozpatrywać dwie, ówczesne najważniejsze bazyliki: św. Jana na Lateranie oraz bazylikę św. Piotra w Watykanie. Świątynia na Lateranie stanowiła ideowy prymat rzymskiego kościoła jako *Omnia urbis et orbis Ecclesiarum Mater et Caput*. Plan architektoniczny najstarszej bazyliki św. Jana charakteryzuje chór otwarty na transept. Znaczenie tej świątyni zostało czasem całkowicie przeniesione na bazylikę św. Piotra. Św. Piotrowi również poświęcona była katedra w Bambergu. Ratyzbona,

Il. 8. Bamberg, katedra, za: Sage 1962-1972, plan 2. – Fig. 10. Bamberg, Cathedral. Plan of the church, after: Sage 1962-1972, plan 2.

Il. 9. Kościół św. Emmerama w Ratyzbonie, za: Dehio 2008. – Fig. 9. Regensburg, St. Emmeram's. Plan of the church, after: Dehio 2008.

Il. 10. Kościół Obermünster w Ratyzbonie, za: Dehio 2008. – Fig. 8. Regensburg, Obermünster Church. Plan of the church, after: Dehio 2008.

zauważyć, że pomiędzy formą moguncką a bawarską istnieją różnice w stosowaniu założenia dwuchórowego z transeptem zachodnim. Według niektórych badaczy, wschodni chór katedry Willigisa nie był zamknięty absydą lecz prosto, chociaż wiadomo, że Willigisowi znane były zamknięcia absydowe chórów, które zresztą sam zastosował w dwuchórowym kościele św. Szczepana, wzniesionym na najwyższym wzgórzu Moguncji, na prywatne dewocje władcy (tzw. *Stiftskirche*; *Mathy 1990*, 12–19; *Baumann 1993*). Kościoły bawarskie natomiast charakteryzują absydowe zamknięcia obu chórów. Sytuacja ta jest tymbardziej zastanawiająca w aspekcie zbieżności czasowej przebudowy kościoła Obermünster i budowy katedry mogunckiej. Dwie absydy zamykały również dwa chóry katedry w Bambergu, wzniesionej w pierwszej dekadzie XI wieku. W efekcie, możliwym jest, że na formę katedry mogunckiej, a dokładniej na jej przebudowę po pożarze czyli tzw. Fazę Willigis – Bardo około 1036 roku, miała wpływ architektura charakterystyczna dla omówionych powyżej kościołów bawarskich Henryka II. W rezultacie trudno jednoznacznie stwierdzić, gdzie ostatecznie zdefiniowano program architektoniczny, który zastosowano później między innymi w katedrze praskiej.

Podsumowując, od czasu powstania katedry mogunckiej forma bazyliki dwuchórowej z transeptem okcydentalnym rozprzestrzeniła się po archidiecezji mogunckiej. Tendencja ta zachowuje swą żywotność w kolejnych dekadach, ulegając modyfikacji w obrębie zamknięcia chórów. Stopień oddziaływania tego programu architektonicznego określa nie tylko liczba nowo-wznoszonych budowli sakralnych, np. katedra w Bambergu, ale także liczba starszych kościołów rozbudowywanych o zachodni chór i transept, np. kościół św. Emmerama i Obermünster w Ratzbonie i katedra w Augsburgu. Ta ostatnia, której budowę zapoczątkowano krótko po rozpoczęciu budowy katedry w Moguncji przez Willigisa, jest najlepszym dowodem na przeżywanie omawianego konceptu przestrzennego w kolejnych dekadach, ponieważ realizacja katedry w Pradze rozpoczyna się w czasie, gdy wciąż trwają prace nad umacnianiem i wyposażeniem części zachodniej katedry w Augsburgu (*Aumüller et al. 2011*; *Krüger – Groll 2019*).

Dzieje rozprzestrzeniania się programu bazyliki dwuchórowej z transeptem zachodnim ukazują,

główne miasto Bawarii, miała stanowić ideowe odzwierciedlenie rzymskiego Lateranu jako bezpośrednia konotacja centrum zachodniego chrześcijaństwa oraz konstrukt semantycznie wartościujący rezydencje władcy. w Ratzbonie mianem Lateranu (Latron) określano jedną z dzielnic miasta. Lateranem nazywano także Frankfurt (Laderam) i Trewir (*Strobel – Sydow 1964*, 2–15, zob. też: *Pleszczyński 2000*, 127). Do Lateranu odnosił swą akwizgrańską siedzibę już Karol Wielki, następnie konwencja ta została wykorzystana w Kolonii, Spirze i Hereford (*Webb 2001*, 41–44).

że realizacja praska nie stanowi prowincjonalnego receptora trendów zachodnich, które przyjmuje z opóźnieniem – jak interpretował plan architektoniczny praskiego kościoła *D. Libal (1983, 65)*, lecz wpisuje się w bieżące trendy budowlane, których zapoczątkowanie ma miejsce w pierwszych dekadach XI wieku. Z tego powodu o ile formę architektoniczną praskiej katedry romańskiej ewidentnie zredagowano w oparciu o wpływy mogunckie, to wciąż, mimo propozycji niektórych badaczy (*Maříková-Kubková et al. 2019, 68*), nie można bezpośrednio odnosić jej tylko do katedry św. Marcina w Moguncji, lecz idei Willigisa rozwijanej na terenie archidiecezji mogunckiej. Jak wykazałam, wytworzony program przestrzenny uległ modyfikacji na terenie Bawarii. Występująca tam forma architektoniczna jest najbliższa praskiemu pod względem formalnym.

Romam tuam respice, Romanos pie renova.⁸ Znaczenie i funkcja bazyliki dwuchórowej z transeptem zachodnim

Ideologiczne znaczenie bazyliki dwuchórowej z transeptem zachodnim zdaje się znajdować uzasadnienie w idei ottońskiego *Renovatio Imperii Romanorum*, wyrażonej między innymi w utworze współczesnym architektonicznej koncepcji Willigisa *Versus de Gregorio et Ottone Augusto* z 998 roku. Motyw przewodni utworu stanowi odnowa Rzymu za Ottona III. Odrodzenie Rzymu miało dokonać się dzięki ścisłej współpracy cesarstwa i papieżstwa – ‘dwóch pochodni’ (*Michałowski 2005, 267*). Papieżstwo ustanawia *recreat* prawa i przywraca *reparat* – Rzym do stanu jego świetności, prowadzi zbawcze dzieło dusz. Cesarz zaś włada ciałami, jednak tylko dzięki jego opiece papież może rozwijać swą działalność za sprawą oparcia w cesarskiej potęgę, która stanowi go rzymskim biskupem. Istota rzeczy należy do papieża, rola cesarza polega na zapewnieniu zewnętrznych warunków dla działalności władzy duchownej (*Michałowski 2005, 268–269*).

Architektoniczne odzwierciedlenie potęgi cesarza stanowi akcent w dwuchórowej bryle kościoła, w której transept akcentuje stronę zachodnią – cesarską. Kult Rzymu jako ośrodka Imperium oraz przekonanie, że Panem Miasta, a przez to Imperium jest św. Piotr (*Michałowski 2005, 277*) oraz niemal archetypiczny akt koronacji Karola Wielkiego i Ottona Wielkiego w Wiecznym Mieście zostały wyrażone i sformułowane w architekturze kościoła o założeniu dwuchórowym z transeptem okcydentalizującym w Moguncji. Aby podjąć próbę uzasadnienia dwu-

⁸ *Versus de Gregorio et Ottone Augusto, 477*. Cyt. za: *Michałowski 2005, 268*.

chórowego planu bazyliki z transeptem zachodnim w Praskim Grodzie, uwzględniając analizowane powyżej tendencje stylistyczne i zagadnienia rozprzestrzeniania się form architektury romańskiej, warto rozważyć formy ostentacji władzy wykorzystywane w praskiej rezydencji w XI wieku.

Książę Brzetysław zabiegał o koronę oraz być może o utworzenie w Pradze arcybiskupstwa (por. *Novotný 1913*, 8 n.; *Pleszczyński 2000*, 29), które stanowiłoby doskonały argument w utrzymaniu i ugruntowaniu państwa Przemyslidów zarówno w kwestii polityki zewnętrznej jak i wewnętrznej. Gdy Brzetysław powrócił z Polski do Czech z ciałem św. Wojciecha, dążenia te stały się tym bardziej wyraźne. Od tej pory rotunda św. Wita mieściła w swych murach groby dwóch świętych Czechów – św. Waclawa i św. Wojciecha a także relikwie patrona Saksonii – św. Wita. Stłumienie dążeń do usamodzielnienia Kościoła w Czechach (*Novotný 1913*, 8 i n.) mogło posłużyć za dodatkowy pretekst dla cesarza Henryka na zorganizowanie zbrojnej wyprawy (1042) na księcia Brzetysława, w których uczestniczył arcybiskup Moguncji – Bardo (związany z rozbudową katedry Willigisa). Niezrealizowane aspiracje ojca solidnie zmobilizowały syna, następcę Brzetysława – Spitygniewa II do umacniania zarówno wewnętrznej jak i zewnętrznej pozycji władcy w Czechach. Książę, budując autorytet Pragi na szerzącym się kulcie św. Waclawa oraz ponadregionalnej adoracji św. Wojciecha, swoje dążenia do korony i arcybiskupstwa zwrócił w stronę Rzymu. Papież Mikołaj II w 1059 roku udzielił Spitygniewowi, za sto grzywien srebra rocznie, przywileju noszenia mitry, która wówczas służyła jako środek podbudowy dostojęstwa władcy.⁹ Już wcześniej Spitygniew II przywdziewał szaty biskupie (futro biskupie i szatę duchowną) w czasie Wielkiego Postu (*Kosmas 2012*, 131 /ks. XVI/), jednak to mitra była w praktyce ówczesnych ceremoniałów dworskich namiastką korony (*Monumenta Gregoriana I*, 38; *Schramm 1968*, 367; *Pleszczyński 2000*, 32). Przemyslida rościł aspiracje w stronę centrum chrześcijaństwa zachodniego poprzez manifestowanie związków z papieżem. Postępowanie to miało na celu sakralizowanie władzy i utożsamienie jej z kreowanym przez monarchów niemieckich wzorcem króla – kapłana (*rex-sacerdos*; *Pleszczyński 2000*, 32; por. *Fleckenstein 1989*, 246).

Dwuchórowe założenie bazyliki z transeptem zachodnim w Grodzie Praskim stanowiło kolejny element programu ostentacji władzy. Przemyslidom posiadającym już czeski panteon świętych brakowało wystawnej świątyni do sprawowania funkcji katedralnych. Sytuację relacjonuje Kosmas (...) *widząc, że aby pomieścić lud schodzący na święte obrzędy nie jest dość*

wielki kościół św. Wita (...) uznał (Spitygniew), że będzie najlepiej aby oba zburzyć i jeden wielki kościół obydwu patronom wybudować (*Kosmas 2012*, 132 /ks. XVII/). Książę zarządził budowę monumentalnego kościoła, by ten stał się reprezentacyjną świątynią, która mogła by spełnić funkcję katedry arcybiskupiej, miejsca spoczynku relikwii świętych oraz wreszcie i przede wszystkim stanowić miejsce dla koronacji władcy czeskiego w standardach i trendach europejskich. Spitygniew zmarł w przeciągu roku od podjęcia nowej romańskiej fundacji, a władzę po starszym bracie objął Wratysław II. Zagadką bez odpowiedzi pozostaje pytanie, który z władców finalnie sformułował ostateczny plan bazyliki.

Rządy Wratysława znacznie ograniczały działania jego brata – Jaromira, który wbrew zgody księcia, dzięki poparciu pozostałych braci i możliwych, uzyskał tytuł biskupa. Jaromir otrzymał inwestyturę z rąk cesarza Henryka IV, zaś święcenia przyjął od arcybiskupa mogunckiego. Praski biskup przybrał imię Gebhart, nawiązując przez to do pochodzenia swej matki – Judyty, wywodzącej się z dynastii salickiej, a także do biskupa ratybońskiego, brata dziadka ówczesnego cesarza. Jaromir kształcił się w Ratyzbonie, w klasztorze św. Emmerama, którego kościół został omówiony w tym artykule jako rozbudowany o drugi chór i transept zachodni, pod przewodnictwem biskupa Gebharda.¹⁰ W czasie pobierania nauk w jednym z ówczesnie najważniejszych ośrodków intelektualnych, Jaromir poznał elitę ówczesnej arystokracji, co miało ułatwić mu objęcie w roku 1077 urzędu kanclerza króla Niemiec (*Pleszczyński 2000*, 19–20). Według niektórych badaczy, na rzecz Jaromira – Gebharta, książę Wratysław tracił władzę w Praskim Grodzie, przez co prawdopodobnie zdecydował przenieść się na Wyszehrad, gdzie wznosił między innymi dwuchórową bazylikę przy której założył własną kapitułę podległą jedynie papieżowi (*Pleszczyński 2005* – tam dalsza literatura). Wratysław II wraz z staraniami o koronę, propagował zasadę kościelnego terytorium udzielnego – *Reichsstift*¹¹ wyłączając swoją kapitułę spod władzy biskupa (kapituła podlegała tylko papieżowi oraz powołując biskupstwo w Ołomuńcu). W Pradze bowiem zaistniała sytuacja w której biskup naruszał i przejmował kompetencje władzy świeckiej. Książę zaś – paralelnie z tendencjami zachodnimi – zamierzał utrzymać prawo do inwestytury. Powyższa dychotomia, w kon-

¹⁰ Już Bolesław Okrutny wysłał swojego syna na nauki do Ratyzbony przekazując pod zakonne skrzydła opata [w klasztorze] świętego Emmerama męczennika (*Kosmas 2012*, 75 /ks. XVIII/).

¹¹ Wratysław chcąc mieć narzędzie kontroli nad braćmi powołał do życia diecezję morawską Ołomuniec, która miała być podporą władzy centralnej. Pierwszym biskupem został Jan (kanonik praski, mnich brzewnowski, zesławizowany Niemiec).

⁹ Bolesław Śmiały także opłacił u papieża podobny przywilej.

tekście odkrytych relikwów architektonicznych, wcale nie przeszkodziła w rozwijaniu praskiego ośrodka i upodobnieniu go do rezydencji zachodnich. Wręcz przeciwnie, spór pomiędzy braćmi mógł przyczynić się do dynamicznego rozkwitu i intensyfikacji działań budowlanych. W efekcie po dwóch stronach Węłtawy, po 1070 roku wznoszono dwie potężne bazyliki dwuchórowe stanowiące ideologiczną oś ośrodków reprezentacyjnych, w których się znajdowały. Ośrodków – przez pryzmat dzielącej je odległości i ilości architektonicznych realizacji nadzwyczajnych, szczególnie, że żaden z grodów nie dysponował wcześniejszą bogatą historią architektoniczną na miarę budowlanego dziedzictwa rezydencji cesarskich wznoszonych lub rozbudowywanych na rzymskich i karolińskich pozostałościach. W architektonicznej redakcji bazylik na Praskim Grodzie i Wyszehradzie korzystano z cesarskiego manifestu architektonicznego. W przypadku bazyliki na Wyszehradzie także zastosowano układ dwuchórowy, jednak zrezygnowano z transeptu i krypt (*Kašička – Nechvátal 1979; 1984; Nechvátal 2004*). Podobna sytuacja zachodzi także w przypadku formy architektonicznej katedry na Wawelu.¹² Krakowską budowlę od strony wschodniej jak i zachodniej również zamykał chór (*Szysko-Bohusz 1946; Żurowska 1972; Firlet – Pianowski 1996, 25–42; Pianowski – Firlet 2010*).¹³ W podobnej dyspozycji przestrzennej wzniesiono według badaczy G. Buzása, J. Laszlovszkyego i K. Magyara bazylikę Panny Marii w Székesfehérvár (por. *Szakács 1997*). Świątynia z początku XI wieku w Pannon-

halma również zamknięta była od zachodu wielką absydą (*Tóth 1988; Szakács 1997*). Jednak w świetle aktualnych badań archeologiczno-architektonicznych jedynie pośród relikwów hradczańskiej świątyni odkryto transept zachodni. W rezultacie, tylko bazylika św. św. Wita, Wacława i Wojciecha, pośród omawianych powyżej obiektów wznoszonych na ziemiach leżących na wschód od Cesartswa, należała do grupy bazylik dwuchórowych z transeptem zachodnim, realizujących program architektoniczny zapoczątkowany za czasów Wiligisa i rozwijany w fundacjach Henryka II na Bawarii.

Plan architektoniczny katedry w kontekście terenowym

Przeprowadzone w artykule analizy typologiczno-stylistyczne i proveniencji oraz sytuacja polityczna Pragi w XI wieku, której władca dąży do uzyskania korony, ukazują plan architektoniczny romańskiej bazyliki praskiej jako realizację programu przestrzennego, którego znaczeniowa ostentacja zachodzi w konkretnej konfiguracji elementów w bryle architektonicznej. Analiza kontekstu terenowego pozwoli, w oparciu o dostępne dane, na sprawdzenie, czy układ architektoniczny bazyliki jest efektem implementacji określonych omawianym programem architektonicznym pryncypiów czy może rezultatem specyficznych warunków budowlanych panujących na Praskim Grodzie, związanych z wcześniejszą zabudową i ilością miejsca pod jego realizację oraz nośnością gruntu, które wpłynęły na ostateczną formę bazyliki.

Lokalizację transeptu po zachodniej stronie bazylik badacze Praskiego Grodu tłumaczą względami praktycznymi. Ich zdaniem zachodnia część grodu była znacznie szersza, niż część wschodnia (*Maříková-Kubková – Herichová 2009, 64*). Jednocześnie, ta sama grupa badaczy trapezoidalny kształt transeptu uzasadnia ograniczonym miejscem pod budowę kościoła, które limitował, między innymi ulokowany na zachód od bazyliki, areał biskupi (*Maříková-Kubková – Herichová 2009, 64*). Pozostałości domu biskupa zidentyfikowano tuż przy transepcie okcydentalnym katedry,¹⁴ na szczycie wywyższenia łagodnie zstępującego w kierunku zachodnim (*Frolík 1999, 192*). Korpus pałacu sprzężony był na osi wschód-zachód z kaplicą św. Maurycego (*Frolík 1998, 35, ryc. 29*).

¹² Datowanie romańskiej katedry na Wawelu jest tematem licznych dyskusji naukowych. Zdaniem T. Wojciechowskiego obiekt wznoszono w dwóch etapach. Pierwszy przypadał na czasy Kazimierza Odnowiciela, drugi zaś na koniec XI wieku (*Wojciechowski 1900, 109–114, 158–198*). A. Szysko-Bohusz chór zachodni datuje na lata 1090–1115, zaś część wschodnią na okres 1115–1140 (*Szysko-Bohusz 1946, 107–133*). Według K. Żurowskiej krakowską bazylikę dwuchórową należy datować na lata 1090–1142 (*Żurowska 1972, 69–70*). Na okres zbliżony do powstania kościoła kapituły wyszehradzkiej datuje bazylikę katedralną na Wawelu J. Pietrusiński, wskazując lata 1070 do 1090 jako czas budowy katedry wawelskiej (*Pietrusiński 1996, 73–83*). Wieloletni badacze Wawelu: J. Firlet i Z. Pianowski datują katedrę na czasy Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego (*Firlet – Pianowski 2000, 232*). Odnośnie zagadnienia datowania romańskiej katedry wawelskiej zob. też wyniki kalibrowania dat AD i analiz wieku metodą C14 uzyskane dla próbek pobranych z różnych partii murów dwuchórowej bazyliki w ramach projektu Instytutu Archeologii i Etnologii PAN z roku 2008 i 2009, prowadzonego przez prof. P. Urbańczyka pt. Chronologia wczesnopiaszowskiej architektury kamienniej: <http://www.iaepan.edu.pl/projekty/kamien/sesja1/krakow/katedra.html> (dostęp: 21.01.2014).

¹³ Później w Polsce założenie bazyliki dwuchórowej wykorzystano w kolegiacie w Tumie pod Łęczycą (obiekt ten miał kopiować plan katedry krakowskiej). Następnie dwuchórowe założenie wykorzystał zakon cystersów wznosząc na terenie Polski jeszcze dwa kościoły dwuchórowe, o znacznie mniejszej skali.

¹⁴ Datowanie obiektu na podstawie kontekstu stratygraficznego odnosi się do czasu przed 1060 rokiem. We wcześniejszym okresie, w miejscu romańskiego domu biskupa wznosiły się konstrukcje drewniane (*Frolík 1998, 35*).

Rzeźbę terenu, na którym ulokowano katedrę, od południowo-zachodniego arealu przy tzw. *Starým probostwie* przez dzisiejszy *III dziedziniec* po plac św. Jerzego kształtowały morfologiczne wywyższenia i skalne wysięgi (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 69; *Herichová 2016*, 229–235; *Maříková-Kubková et al. 2019*, 16–19; por. *Moučka 2016*). O nierównej rzeźbie terenu informują *Roczniki Jednoty* pochodzące z czasów budowy neogotyckiej katedry. Zanim ruszyły prace nad wznoszeniem tego przybytku rzeźba terenu w miejscu przeznaczonym pod sakralny monument była nierówna, rozdzielona pagórkami i muldami położonymi na osi północ-południe (*Kos 1965*, 6–7). Romańską świątynię rozciągnięto między dwoma głównymi wywyższeniami wzgórza, na którym znajdował się Praski Gród. Jak wynika z opublikowanych map wysokościowych, chór zachodni wzniesiono na grzbiecie zachodnim, na wysokości 258,00 m n.p.m., zaś zamknięcie wschodnie umieszczono na wywyższeniu wschodnim na poziomie 255,00 m n.p.m. (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, mapa nr 5; *Maříková-Kubková et al. 2019*, 16). Różnica wysokości między poziomami obu chórow wynosiła około 3 metrów. Na przestrzeni około 75 metrowej bazyliki różnica ta wyrównywana nasypami i fundamentem nie wydaje się stanowić szczególnie skomplikowanego wyzwania budowlanego. Konstrukcyjna trudność wzniesienia tego obiektu występowała jednak między zachodnią a wschodnią ścianą transeptu, gdzie różnica wysokości, na 10 metrowej przestrzeni, osiągała nawet 3 metry. Ponadto, między ramieniem transeptu (255,00 m n.p.m.) a korpusem nawowym (253,00 m n.p.m.) na dwudziestometrowym odcinku deniwelacja wynosiła około 2 metry. W obrębie korpusu nawowego katedry romańskiej, tuż przed transeptem, znajdowała się rozpadlina, której wymiary i przebieg pozostają nieznanymi.¹⁵ Jak sygnalizują badacze Praskiego Grodu – północną część świątyni praktycznie ‘przerzucono’ przez wielką bruzdę (zob. *Boháčová 2001*; *Boháčová – Herichová 2008*). W konsekwencji, fundamenty transeptu zlokalizowanego na krawędzi zasypanej wówczas rozpadliny, założono o 3 metry niżej niż w pozostałych częściach budowli. Pomimo tego wciąż nie sięgały one powierzchni skały macierzystej (*Kos 1965*, 6–7; por. *Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 61). Przyjmując dane ze zrekonstruowanego modelu terenu (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*) wynika, iż z różnicą terenu budowniczy katedry romańskiej poradził sobie, wciągając kryptę zachodnią do masy skalnej na głębokość do 2 metrów.

Fundamenty korpusu nawowego zakotwiczone około 3 metry nad skałą macierzystą. Płytko posadowione rudymenty odkryto w północno-wschodniej

partii romańskiej świątyni (*Frolík et al. 2000*, 155). Przypuszczalnie fundamenty wschodniej ściany krypty wschodniej posadowiono na skale macierzystej około metra pod powierzchnią terenu. Natomiast na obszarze ciągnącym się od gotyckiej kaplicy św. Krzyża, wzdłuż ściany południowej gotyckiej katedry, przez południowo-zachodnią wieżę aż do zachodniej fasady i północno-zachodniej wieży posadowienie katedry romańskiej zostało założone bezpośrednio na skale, na głębokość około metra pod powierzchnią skalną (*Kos 1965*, 6–7). W miejscu dzisiejszej tzw. *Starej Zakrystii* i przy kaplicy św. Zygmunta posadowienie katedry romańskiej położono o trzy metry wyżej, niż w skrzyżowaniu naw. Znajdują się one nad powierzchnią siedmiometrowego nasypu ze stłoczonej ziemi. Podobna sytuacja zachodzi pod kaplicą św. Anny, arcybiskupią oraz kaplicą św. Jana Chrzciciela (*Kos 1965*, 9–10). Od strony południowej bazylika romańska została natomiast usytuowana przed spadkiem skały, tak by wykorzystać jej w miarę płaski przebieg.

Analizując wczesnośredniowieczną rzeźbę terenu pod katedrą św. Wita nie sposób nie zauważyć, iż plan architektoniczny romańskiej bazyliki został szczegółowo przemyślany w oparciu o kontekst otoczenia. Z dokumentacji terenu rozciągającego się wokół katedry praskiej, autorstwa *J. Kosa (1963)*, wynika, iż wystarczyłoby, aby oś świątyni romańskiej przesunięto o kilka metrów na północ, a już pojawiłyby się poważne problemy związane ze stabilnością gruntu. Adaptację północnej partii wzgórza hradczańskiego (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 61) komplikował także system hydrologiczny (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 61; *Ročník Jednota 1933*, 11608/67–71), przez co w miejscu tym warunki geologiczne pod budowę świątyni były zdecydowanie mniej korzystne. W przypadku gdyby bazylikę przesunięto w stronę wschodnią, w kierunku dzisiejszego placu św. Jerzego, napotkanoby poważne problemy z podchodzącą pod fundamenty wodą.¹⁶

Z *Roczników Jednoty* wynika, że płytkie rozłożenie skały macierzystej pod powierzchnią obecnej kaplicy św. Krzyża, rozciągające się do Wielkiej Wieży i do fasady zachodniej stanowiło równie sprzyjające warunki pod wzniesienie transeptu po wschodniej co i po zachodniej stronie świątyni (szczególnie, iż później, warunki terenowe po stronie północno-wschodniej bazyliki nie przeszkodziły w dobudowie kapitularni). Kaplica transeptu wschodniego mogłaby także stanowić doskonałą oprawę dla grobu św. Wacława, tworząc bardziej regularny i typowy plan kościoła, wpisując się tym samym w długą trady-

¹⁵ Za informację i konsultację dziękuję dr. I. Herichovej.

¹⁶ Pod kaplicą św. Anny – najbardziej wysuniętą na wschód w kierunku placu św. Jerzego, na wysokości dziewięciu stóp pojawiła się woda (*Ročník Jednoty 1863–64*; *Kos 1965*, 20).

cje kaplic relikwiarzowych transeptów wschodnich w Europie. Jednak, na Praskim Grodzie transept wzniesiono po stronie zachodniej.

W rezultacie, warunki terenowe na Praskim Grodzie w XI wieku, nie miały decydującego wpływu na kształtowanie formy bazyliki i nie determinowały wyboru jej programu architektonicznego z transeptem okcydentalnym. Z przedstawionej sytuacji terenowej romańskiej katedry wynika, że miejsce w Praskim Grodzie, w którym książę Spitygniew rozkazał wzniesić bazylikę św. św. Wita, Waćława i Wojciecha zostało dokładnie oszacowane, aby stanowiło doskonały teren pod rozległe przedsięwzięcie, realizujące program architektoniczny bazyliki dwuchórowej z transeptem okcydentalnym. Konstruktorzy kościoła w mistrzowski sposób wykorzystali warunki przyrodnicze panujące na nadweltańskim wzgórzu.¹⁷ Zasadnicze założenia związane z nową, sakralną realizacją: kontynuacja miejsca wybranego pod budowę rotundy przez księcia Waćława oraz pielęgnacja i intensyfikacja jego kultu, starsza ideologia obszaru (grób wojownika¹⁸, zob. np. *Frolik – Smetánka 1997*, 55–56), w sąsiedztwie którego wzniesiono dom biskupa zostały rozegrane i scalone wokół bazyliki z godną podziwu wirtuozerią w ramach świadomego planowania przestrzeni osadzonej w ówczesnych trendach europejskich (*Merhautová 1994*, 16).

Rezydencja biskupa przy bazylice dwuchórowej z transeptem zachodnim

W spuściźnie przestrzenno-architektonicznych romańskich rezydencji biskupich w XI stuleciu wyróżnić można grupę o specyficznym układzie: bazylika katedralna/kapituła (często dwuchórowa) – rezydencja biskupa ustawiona prostopadle w stosunku do świątyni. Tego typu cytaty przestrzenno-architektoniczne zostały zidentyfikowane w węgierskim Dömös (*Gerevich 1975*) i rezydencji Paderborn (*Gai 1999; Gai et al. 2006; Lobbedey 2006*). Układ ten realizują także katedra i zespół pałacowy w Bambergu (*Sage 1977; Schneidmüller – Weinfurter 2012*), pałac biskupi przy katedrze Hildesheim (*Werner – Lobbedey 1993; Heine 1993; Kozok – Kruse 1993*) i kompleks pałacu biskupiego przy katedrze w Spirze (*Bönnen 2011*). W przypadku Paderborn (*Lobbedey 1986; Mেকে 1999: 176–183; McCormick 1999*) i Spiry (*von Winterfeld 2011b; Engels 2011*) rezydencja znajdowała się po stronie północnej świątyni, podobnie jak w Bam-

bergu (*Mayer 1951*, 11–26; *Jung – Reddig 2012*). Zaś wspólnym elementem dla wszystkich wyróżnionych tu zespołów sakralnych jest stosunek pałacu do bryły bazyliki, w którym pałac biskupi przylega do transeptu świątyni (*Heine 1993; Oleś 2019*, 357). w tym kontekście stwierdzenie, iż pałac biskupi ograniczał teren pod zabudowę bazyliki po stronie zachodniej i wpłynął na kształt transeptu jest nieuzasadnione. Powołując się na wymienione przykłady można raczej wysunąć interpretację, że rozmiar bazyliki mógł zostać potraktowany jako zamknięcie przestrzeni pomiędzy absydą z grobem św. Waćława i domem biskupa ujętymi w jeden kompleks.

Bazylika koronacyjna. Podsumowanie

Najlepszą i powszechnie praktykowaną możliwością testowania interpretacji relikwiarzowych architektonicznych odsłoniętych w czasie badań wykopaliskowych stanowi analiza zabytku w szerszym, europejskim kontekście ówczesnych tendencji architektonicznych rozpatrywanych w oparciu o tło historyczne oraz kontekst terenowy, w jakim wzniesiono analizowany obiekt. Plan architektoniczny bazyliki św. św. Wita, Waćława i Wojciecha to architektoniczna wypowiedź manifestu złożona z cytatów architektonicznych, które na tle wydarzeń historycznych traktować można jako cytaty hołdownicze. Prototypem treści praskiej bazyliki są przebudowywane w 1 połowie XI wieku kościoły *Reichsstift* Ratyzbony i katedra w Bambergu oraz niezwykła architektura katedry św. Marcina w Moguncji. Z grupy tych obiektów zaczerpnięto program dwuchórowej dyspozycji przestrzennej bazyliki, w którym, w sposób szczególnie, akcentowana jest zachodnia część kościoła: transept okcydentalny – chór zachodni – krypta. To właśnie konfiguracja przestrzenna jest dystynktywna i determinuje studia nad proveniencją katedry św. św. Wita, Waćława i Wojciecha w Praskim Grodzie.

Katedra moguncka, zgodnie z pierwotnym założeniem arcybiskupa Willigisa była świątynią koronacyjną oraz jednym z najważniejszych miejsc w Cesarstwie, w którym zapadały istotne decyzje polityczne. To właśnie tam cesarz Henryk III „księcia Czechów Wratysława postawił na czele tak Czech, jak i Polski i kładąc ręką swoją na jego głowę obręcz królewską, rozkazał arcybiskupowi trewirskiemu imieniem Egilbert, aby go w jego stołecznej siedzibie Pradze pomazał na króla i koronę włożył mu na głowę” (*Kosmas 2012*, 148 /ks. XXXVII/). Jak wykazałam, dzieje programu architektonicznego skodyfikowanego przez Willigisa uległy nieznacznemu przekształceniu na Bawarii w fundacjach Henryka II. Transformacja ta dotyczyła absydowego zamknięcia chóru wschodniego, który w początkowej fazie katedry mogunckiej zamknięty był prosto, zaś przebu-

¹⁷ Podobne praktyki przystosowywania nierównomiernej powierzchni skalnej pod architekturę monumentalną miały miejsce także na innych grodach rezydencjonalnych (np. w Polsce, na Węgrzech; *Oleś 2019*, 343).

¹⁸ Ideologia związana z grobem wojownika jest wariantem interpretacyjnym tego znaleziska.

dowany został w fazie Willigis-Bardo. W XI wieku program przestrzenny sformułowany przez Willigisa, rozpowszechniony na terytorium arcybiskupstwa mogunckiego, utożsamiany był z programem bazyliki koronacyjnej, realizującej politykę cesarską (Ottona III, Henryka II i Konrada II). Zastosowanie programu przestrzennego z transeptem okcydentalnym w Pradze służyło podkreśleniu przynależności do arcybiskupstwa mogunckiego. Okoliczności historyczne sprawiały, że książęta czescy widzieli korzyść w przynależności ich państwa do wspólnoty rządzonej przez cesarza w ramach systemu uniwersalnego. Może owa przynależność Pragi sprawiła, że romańska katedra na Praskim Grodzie to jedyna katedra z transeptem zachodnim pośród katedr dwuchórowych leżących na wschód od Cesarstwa? Oprawa architektoniczna katedry praskiej, wykorzystująca kod programowy cesarskiej ostentacji władzy, doskonale wpisywała się w dążenia do korony władców Czeskich. Nadawała rangę, ukierunkowała znaczenie i funkcję dla nowego, praskiego obiektu, przygotowując go tym samym na przedsięwzięcia jakie miały mieć miejsce w jego obrębie – koronacje. Starania o papieską zgodę na noszenie mitry czy wykreowanie grodu praskiego na wzór rezydencji cesarskiej z cesarską i koronacyjną architekturą katedry stanowiły narzędzia Przemysławów w pretensjach do korony, którą uzyskali w 1085 roku. Ponadto, odwzorowanie, zacytowanie architektury cesarskiej, związanej bezpośrednio na poziomie politycznym z Pragą, wpisywało Gród Praski w kanon założeń sakralno-rezydencjonalnych władców w Europie.

Źródła

CDB I – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, Friedrich, G. (ed.). Praha 1904–1907.
CDB II – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, Friedrich, G. (ed.). Praha 1912.
FRB II – Kosmův letopis český s pokračovateli / Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus. Fontes rerum Bohemicarum II, Emler, J. (ed.). Praha 1874.
Kosmas 1923 – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Bretholz, B. (ed.), Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II. Berolini 1923.
Kosmas 1968 – Kosmasa Kronika Czechův, Wojciechowska, M. (ed.). Warszawa 1968. 1. Vyd.
Kosmas 2012 – Kosmasa Kronika Czechův, Wojciechowska, M. (ed.). Wodzisław Śląski 2012. 3. vyd.
Lüssner, M.: Collectanea archeologica et topographica 5. (Rękopis w zbiorach Archeologicznym oddziału Krajskiego muzea východních Čech v Hradci Králové).

Monumenta Gregoriana – Monumenta Gregoriana, Bibliotheca Rerum Germanicum 2, Jaffé, Ph. (ed.). Berolini 1965.

Ročník Jednoty – Ročník Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě Pražském za čas od 1.1. 1887 do 31.12. 1887, Praha.

Literatura

- Agudo, U. 2006*: Iglesias tardoantiguas y altomedievales en la Península Ibérica: Análisis arqueológico y sistemas de abovedamiento. Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
Arens, F. 1982: Der Dom zu Mainz. Der westchor oder Trikonchos. Darmstadt.
Aumüller, T. – Exner, M. – Herrmann, B. – Kayser, Ch. – Porst, A. – Sahler, H. – Winkler, R. 2011: Der Augsburger Dom – ein verkannter Großbau der ersten Jahrtausendwende. Neue Befunde zu Architektur und Dekorationssystem. Jahrbuch der Bayerischen Denkmalpflege 64/65, 8–56.
Baumann, H. 1993: Daten der Mainzer Stadtgeschichte Vierteljahreshefte für Kultur, Politik, Wirtschaft, Geschichte. Mainz.
Bažant, J. 2000: Umění českého středověku a antika. Praha.
Bednarz, U. 1996: Romanische Bauornamentik an der Liebfrauenkirche zu Magdeburg, Prémontré des Ostens. Das Kloster Unser Lieben Frauen Magdeburg vom 11. bis 17. Jahrhundert. Magdeburg.
Benešová, K. – Chotěbor, P. – Durdík, T. – Dragoun, Z. 2001: Deset století architektury. Architektura románská. Praha.
Berndt, G. M. ed. 2001: Deutsche Koenigspfalzen. Splendor palatii. Neue Forschungen zu Paderborn und anderen Pfalzen der Karolingerzeit. Gottingen.
Beuckers, K. G. 2014: Vorwort und Zu den Befunden an der Westwand der Westempore der ehemaligen Damenstiftskirche in Quedlinburg. In: K. G. Beuckers (ed.), St. Servatius zu Quedlinburg. Untersuchungen anlässlich einer Bauaufnahme der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel im Februar 2013. Kiel 2014, 5–19.
Beumann, H. – Brunhölzl, F. – Winkelmann, W. ed. 1966: Karolus Magnus et Leo Papa, Ein Paderborner Epos von Jahre 799. Paderborn.
Binding, G. 1999: Hirsauer Bauschule. In: Lexikon des Mittelalters V. Stuttgart –Weimar, 37.
Bober, M. 2008: Architektura przedromańska i romańska w Krakowie. Rzeszów.
Boháčová, I. – Herichová, I. 2008: Raně středověký sídelní areál v západní části hradčanského ostrohu. Archaeologica Pragensia 19, 257–308.
Boháčová, I. – Frolík, J. 1991: Nové archeologické prameny a počátky Pražského hradu. Archeologické Rozhledy 43, 562–580.
Boháčová, I. 1998: K problematice výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu. Archeologické rozhledy 50, 682–683.
Boháčová, I. 2001: Das archäologische Areal auf dem III. Hof der Prager Burg und seine Bedeutung für die Erforschung der Chronologie Mittelböhmens im frühen Mittelalter. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský Z. (ed.), Velká Morava mezi východem a západem. Großmähren zwischen West und Ost : sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference : Uherské Hradiště, Staré Město 28.9.-1.10.1999. Brno, 69–75.

- Bönnen, G. 2011: Speyer und Worms im 11. und frühen 12. Jahrhundert. In: L. Heeg (ed.), Die Salier. Macht im Wandel. Begleitband zur Ausstellung im Historischen Museum der Pfalz Speyer 1. München, 140–149.
- Borgmeyer, A. – Hubel, A. – Tillmann, A. – Wellnhöfer, A. 1997: Stadt Regensburg, Denkmäler in Bayern. Regensburg.
- Boshof, E. 1978: Koln, Mainz, Trier – Die Auseinandersetzung um die Spitzenstellung im Deutschen Episkopat in Ottonisch-Salischer Zeit. Jahrbuch des Kolonischer Geschichtsvereins, 19–48.
- Brück, A. P. (ed.) 1975: Willigis und sein Dom. Festschrift zur Jahrtausendfeier des Mainzer Domes 975-1975. Trier.
- Buzás, G. – Laszlovsky, J. – Magyar, K. 2003: Medieval Royal Centres. In: Z. Visy – M. Nagy – L. Bartosiewicz (ed.), Hungarian Archaeology at the turn of the Millennium. Budapest, 348–363.
- Chrzanowski, T. 1993: Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów. Warszawa.
- Decot, R. 2011: Der Martinsdom in Mainz. Zeuge einer wechselvollen Geschichte In: H. J. Kotzur (ed.), Der verschwundene Dom. Wahrnehmung und Wandel der Mainzer Kathedrale im Lauf der Jahrhunderte. Mainz, 23–44.
- Dehio, G. – Bezold, G. 1987: Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes. Historisch und Systematisch Dargestellt. Stuttgart.
- Dehio, G. 1974: Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Der Bezirk Magdeburg. Berlin.
- Die Jahrtausend – Kathedrale. 2009: ZDF Dokumentation zum 1000 – jährigen Weihejubiläum des Doms.
- Dragoun, Z. 2002: Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha.
- Dümler, Ch. 2011: Der Bamberger Kaiserdom, 1000 Jahre Kunst und Geschichte, Bamberg.
- Eickels, K. 2002: Die Ausgrabungen im Bamberger Dom. In: J. Kirmeier – B. Schneidmüller – S. Weinfurter – E. Brochoff (ed.), Heinrich II. 1002–1024. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung, Bamberg 9. Juli bis 20. Oktober, Augsburg, 230–233.
- Engels, R. 2011: Speyer in der Salierzeit. In: L. Heeg (ed.), Die Salier. Macht im Wandel. Begleitband zur Ausstellung im Historischen Museum der Pfalz Speyer 1. München, 130–139.
- Erhart, P. – Kuratli, J. – Schmuki, K. – Schnoor, F. – Tremp, E. ed. 2015: Gallus und seine Zeit. Leben, Wirken, Nachleben. St. Gallen.
- Erichsen, J. – Heinemann, K. – Janis, K. 2007: Kaiser Räume-Kaiser Träume. Forschen und Restaurieren in der Bamberger Residenz. München.
- Esser, K. H. 1975: Der Mainzer Dom des Erzbischofs Willigis. In: A. P. Brück (ed.), Willigis und sein Dom. Festschrift zur Jahrtausendfeier des Mainzer Domes 975-1975. Trier, 135–184.
- Fehrenbach, T. – Weißer, A. 2005: Die Reichenau und ihre drei Kirchen. 14. Ebingen.
- Fiala, K. 1933: Hrad Pražský v době románské. Praha.
- Firlet, J. – Pianowski, Z. 1996: Początki katedry krakowskiej w świetle badań archeologicznych do roku 1995. In: Katedra krakowska w średniowieczu. Materiały sesji Oddziału Krakowskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, 25–40.
- Firlet, J. – Pianowski, Z. 2000: Przemiany architektury rezydencji monarszej oraz katedry na Wawelu w świetle nowych badań. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, 44 (4), 207–237.
- Firlet, J. – Pianowski, Z. 2014: Wawel Przedromański i Romański w świetle nowszych badań archeologicznych. In: J. Małecki (ed.), Kraków Romański: Materiały Sesji Naukowej Odbytej 13 Kwietnia 2013 Roku, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków, 85–103.
- Fleckenstein, J. 1989: Hofkapelle und Reich episkopat unter Heinrich IV. In: J. Fleckenstein (ed.), Ordnungen und formende Kräfte des Mittelalters. Göttingen, 243–268.
- Frolík, J. – Maříková-Kubková, J. – Růžicková, E. – Žeman, A. 2000: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů. Castrum Pragense 3, Praha.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském Hradě. Praha – Litomyšl.
- Frolík, J. 1998: Dom biskupi na Zamku Praskim do końca XIII wieku – The Residence of the Bishop of Prague at Prague castle till end of the 13th century. Acta Archaeologica Waweliana, 2, 19–38.
- Frolík, J. 1999: Dům pražského biskupa na Pražském hradě do konce 13. století na základě archeologického výzkumu. Praha.
- Frolík, J. 2006: Pražský hrad v 9. a 10. Století. In: P. Sommer (ed.), České země v raném středověku. Praha, 175–192.
- Gagliardo, J. G. 1980: The Holy Roman Empire as Idea and Reality. Bloomington, Indiana.
- Gai, A. S. – Dobrinski, C. – Kosch, C. – Spiong, S. – Kroker, M. 2006: Die Siedlungsentwicklung Paderborns im 11. und frühen 12. Jahrhundert im Kontext der westfälischen Bischofsstädte, w: Ch. Stiegemann, M. Wemhoff ed., Canossa 1077. Erschütterung der Welt. Geschichte, Kunst und Kultur am Aufgang der Romanik 1. München, 251–264.
- Gai, A. S. – Mecke, B. 2005: Est Locus Insignis. Die Pfalz Karls des Großen in Paderborn und ihre bauliche Entwicklung bis zum Jahre 1002. Mainz.
- Gai, A. S. 1999: Die Pfalz Karls des Grossen in Paderborn Ihre Entwicklung von 777 bis Ende des 10. Jahrhunderts. In: Ch. Stiegemann – M. Wemhoff (ed.), Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn. Paderborn, 183–197.
- Garrison, M. 1994: The Emergence of Carolingian Latin Literature and the Court of Charlemagne (780–814), R. McKitterick ed., Carolingian Culture: Emulation and Innovation. Cambridge, 111–40.
- Gerevich, L. 1975: Die Kirche von Dömös. In: B. Chropovský (ed.), Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave 1. Bratislava, 293–305.
- Gumowski, M. 1927: Starsze bazyliki romańskie w Polsce średniowiecznej. Przegląd Powszechny, 143–144.
- Hehl, E. D. 2000: Die Mainzer Kirche in ottonisch-salischer Zeit (911–1122). In: J. Friedhelm (ed.), Handbuch der Mainzer Kirchengeschichte. Würzburg, 195–280.
- Hehl, E. D. 2000: Stadt und Kirchenrecht. Überlegungen zu Mainz, Speyer und Worms im 12. Jahrhundert, Rheinische Vierteljahrsblätter 74, 1–18.
- Hehl, E. D. 2010: Ein Dom für König, Reich und Kirche. Der Dombau des Willigis und die Mainzer Bautätigkeit im 10. Jahrhundert. In: F. von Janson – B. Nichtweiß (ed.), Basilica nova Moguntina. 1000 Jahre Willigis-Dom St. Martin in Mainz. Beiträge zum Domjubiläum 2009, (Neues Jahrbuch für das Bistum Mainz 2009/2010). Mainz, 45–78.
- Hehl, E. D. 2014: Erzbischof Willigis von Mainz und Bischof Burchard von Worms. Die Mainzer Stifte, kirchlich-weltliches „Alltagswissen“ und Seelsorge an der ersten Jahrtausendwende. In: R. Heyder – B. Nichtweiß (ed.), Willigis von Mainz. Umfeld – Wirkung – Deutung. Beiträge zum Willigis-Jubiläum in

- St. Stephan (Neues Jahrbuch für das Bistum Mainz 2014), 37–102.
- Heine, H. W. 1993: Burgen und Wehrbau zur Zeit bernwards unter besonderer Berücksichtigung des Bistums Hildesheim. In: M. Brandt – A. Eggebrecht (ed.), Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Hildesheim, 313–322.
- Henning, J. ed. 1993: Geschichte aus Gruben und Scherben: archäologische Ausgrabungen auf dem Domberg in Bamberg. Schriften des Historischen Museums Bamberg 6, Bamberg.
- Herichová, I. 1996: Rekonstrukce původního reliéfu jižního svahu v centrální části Pražského hradu. *Archaeologica Pragensia* 12, 339–345.
- Herichová, I. 2009: Přírodní prostředí Pražského hradu. *Historická Revue* 20, 30–31.
- Herichová, I. 2016: Georeliéf – klíč k poznání vývoje osídlení. In: I. Boháčová – M. Šmolíková (ed.), *Praha Archeologická, Archaeologica Pragensia-Supplementum* 3, Praha, 229–235.
- Herwig, W. 2000: Konrad II. 990–1039. Kaiser dreier Reiche. München.
- Hilbert, K. 1914: Svatováclavská kaple v chrámě sv. Víta v Praze, Umělecké poklady Čech II. Praha, 14–15.
- Hilbert, K. 1934: O nálezech rotundy Václavovy. *Svatováclavský sborník* 1. Praha, 220–229.
- Holger, S. 2001: Architekturdarstellungen in der ottonischen Buchmalerei: der Alte Kölner Dom im Hillinus-Codex. In: S. Lieb (ed.), *Form und Stil. Festschrift für Günther Binding zum 65. Geburtstag*. Darmstadt, 32–44.
- Hubel, A. – Kurmann, P. 1996: Der Regensburger Dom. Architektur, Plastik, Ausstattung, Glasfenster. Regensburg.
- Hubel, A. – Schmidmüller, G. 2002: Der Bamberger Dom von A(psis) bis Z(werggalerie). Fulda.
- Jacobsen, W. 1992: Der Klosterplan von St. Gallen und die karolingische Architektur: Entwicklung und Wandel von Form und Bedeutung im fränkischen Kirchenbau zwischen 751 und 840. Berlin.
- Jacobsen, W. 2003: Die Stiftskirche von Gernrode und ihre liturgische Ausstattung. In: J. Gerchow (ed.), *Essen und die sächsischen Frauenstifte im Frühmittelalter*. Klartext Verlag, Essen, 219–246.
- Jantzen, H. 1959: *Ottotonische Kunst*. Hamburg.
- Jung, N. – Reddig, W. F. 2012: Dem Himmel entgegen – 1000 Jahre Kaiserdom Bamberg 1012–2012, Katalog. Bamberg.
- Jung, W. ed. 1975: 1000 Jahre Mainzer Dom. Werden und Wandel. Mainz.
- Kalinowski, L. 1965: Treści ideowe sztuki przedromańskiej i romańskiej. *Studia Źródłoznawcze* 10. Poznań, 1–32.
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 1979: K problematice Curia Regis na Vyšehradě. *Archaeologia Historica* 4, 95–103.
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 1984: K nejstaršímu vývoji kapitulního okrsku na Vyšehradě. *Archaeologica Pragensia* 5 (1), 81–86.
- Kleiner, M. – Untermann, M. 2017: Der Alte Dom von Mainz. Bauuntersuchungen in der St. Johanniskirche 2013–2016. *InSitu* 2017 (2), 153–162.
- Koch, W. 2005: *Style architektoniczne w architekturze*. Warszawa.
- Kos, J. 1965: Stavební stav a základové poměry chrámu sv. Víta na Pražském Hradě, *Archiv Pražského Hradu*. Praha.
- Kotíková, Z. 1940: *Katedrála sv. Víta. Architektura – Plastika*. Praha.
- Kozok, M. – Kruse, K. B. 1993: Zum Modell „Hildesheim um 1022. In: M. Brandt – A. Eggebrecht (ed.), *Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen*. Hildesheim, 291–299.
- Kraus, T. R. 2013: *Aachen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 2, Karolinger – Ottonen – Salier 765–1137. Aachen.
- Krause, E. 2002: *Die Ratgerbasilika in Fulda*. Fulda.
- Krings, U. 1985: *Kirchenbauten Der Romanik in Köln*. In: A. Legner (ed.), *Ornamenta Ecclesiae. Kunst Und Künstler in Der Romanik in Köln* 2. Köln, 89–136.
- Krüger, T. – Groll T. ed. 2019: *Bischöfe und ihre Kathedrale im mittelalterlichen Augsburg*. *Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte* 53 (2).
- Kruse, K. B. ed. 2017: *Die Baugeschichte des Hildesheimer Domes*. Regensburg.
- Kubach, E. – Verbeek, A. 1989: *Romanische Kunst an Rhein und Maas*. Berlin.
- Kubalska-Sulkiewicz, K. 2006: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*. Warszawa.
- Kuthan, J. – Royt, J. 2011: *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů*. Praha.
- Líbal, D. 1983: *Architektura*. In: E. Poche – J. Janáček – J. Homolka – J. Kropáček – D. Líbal – K. Stejskal (ed.), *Praha středověká*. Praha, 167–356.
- Lobbedey, U. 1986: *Die Ausgrabungen im Dom zu Paderborn 1978/80 und 1983*. Bonn.
- Lobbedey, U. 2006: *Der Dombau des Paderborner Bischofs Imad (1051–1076) und die Baukunst seiner Zeit*. In: Ch. Stiegemann – M. Wemhoff (ed.), *Canossa 1077. Erschütterung der Welt. Geschichte, Kunst und Kultur am Anfang der Romanik* 1, München, 371–383.
- MacDonald, W. L. 1976: *The Pantheon: Design, Meaning, and Progeny*. Cambridge.
- Machowski, M. 2006: *Sztuka Świata* 3, Warszawa.
- Malik, B. 2005: *Relikty przedromańskiej dekoracji plecionkowej na Wawelu*. In: J. Gadomski – K. Kolowca-Chmura (ed.), *Lapides Viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*. Kraków, 83–92.
- Maříková-Kubková, J. – Herichová, I. 2009: *Castrum Pragense. Archeologický Atlas Pražského Hradu díl.I. Katedrála sv. Víta - Vikářská ulice*. Praha.
- Maříková-Kubková, J. 1999: *Organizace liturgického prostoru v bazilice sv. Víta, Castrum Pragense* 2, 227–240.
- Maříková-Kubková, J. et al. 2019: *Katedrála viditelná a neviditelná, Průvodce tisíciletou historií katedrály sv. Víta, Václava, Vojtěcha a Panny Marie na Pražském hradě*. Praha.
- Märtl, C. 2000: *Die drei Damenstifte. Obermünster, Niedermünster, St. Paul*. In: P. Schmidt (ed.), *Geschichte der Stadt Regensburg* 2. Regensburg, 745–763.
- Mathy, H. 1990: *Tausend Jahre St. Stephan in Mainz. Ein Kapitel deutscher Reichs und Kirchengesichte*. Mainz.
- Mayer, H. 1951: *Bamberger Residenzen. Eine Kunstgeschichte der Alten Hofhaltung, des Schlosses, Geyerswörth, der Neuen Hofhaltung und der Neuen Residenz zu Bamberg*. München.
- McCormick, M. 1999: *Paderborn 799: Königliche Repräsentation – Visualisierung eines Herrschaftskonzepts*. In: Ch. Stiegemann – M. Wemhoff (ed.), *Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn*. Paderborn, 71–82.
- Mecke, B. 1999: *Die Pfalzen in Paderborn*. In: Ch. Stiegemann – M. Wemhoff (ed.), *Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn*. Paderborn, 176–183.

- Mencl, V. 1950:* Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. Zprávy památkové péče 10, 1–24.
- Merhautová, A. 1966:* Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě, Praha.
- Merhautová, A. 1971:* Raněstředověká architektura v Čechách. Praha.
- Merhautová, A. 1994:* Katedrála sv. Víta v Praze. Praha.
- Metz, P. 1927:* Der Dom zu Mainz. Koeln–Augsburg–Wien.
- Meyer, P. 1973:* Historia sztuki europejskiej 1. Warszawa.
- Michałowski, R. 2005:* Zjazd Gnieźniński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnińskiego. Wrocław.
- Miłobędzki, A. 1988:* Zarys dziejów architektury w Polsce. Warszawa.
- Moddelmog, C. 2012:* Königliche Stiftungen des Mittelalters im historischen Wandel. Quedlinburg und Speyer, Königsfelden, Wiener Neustadt und Andernach. Berlin.
- Moučka, L. 2016:* Matka katedrála chrám svatého Víta, Václava a Vojtěcha“ geometrie posvátného prostoru. Praha.
- Mrusek, H. 1963:* Drei deutsche Dome. Quedlinburg – Magdeburg – Halberstadt. Dresden.
- Müller, M. – Untermann, M. – von Winterfeld, D. ed. 2012:* Der Dom zu Speyer. Konstruktion, Funktion und Rezeption zwischen Salierzeit und Historismus. Darmstadt.
- Nechvátal, B. 2004:* Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha.
- Nickel, H. 1954:* Untersuchungen zur spatromanischen Bauornamentik Mitteldeutschlands, Halle-Wittenberg.
- Novotný, V. 1913:* České dějiny I/3. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197). Praha.
- Oleś, K. 2019:* Intertekstualne i mityczne. Kompleksy rezydencjonalne Piastów i Przemyślidów od połowy X do końca XI stulecia. Rekopis pracy doktorskiej złożonej na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze i Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu.
- Palol, de P. – Pijoan, J. ed. 2006:* Sztuka Świata 3, Warszawa.
- Pevsner, N. 1973:* Historia architektury europejskiej 1. Warszawa.
- Pfistermeister, H. 1985:* Romanik in Baiern. Stuttgart.
- Pianowski, Ż. – Firlet, J. 2010:* Zespół architektoniczny katedry krakowskiej od 1000 do około 1300 r. In: O. Jakubec (ed.), Arcydieceźni muzeum na Olomouckém hradě, příspěvky z mezinárodní konference, Olomouc 20. – 22. listopad 2007, Olomouc, 131–142.
- Pianowski, Ż. 1984:* Z dziejów średniowiecznego Wawelu. Kraków–Wrocław.
- Pianowski, Ż. 1997:* Sedes regni principales. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim. Kraków.
- Pietrusiński, J. 1996:* Krakowska katedra romańska fundacji króla Bolesława II Szczodrego, Katedra krakowska w średniowieczu. Kraków, 52–55.
- Pleszczyński, A. 2000:* Przestrzeń i polityka. Studium rezydencji władcy wcześniejszego średniowiecza, przykład czeskiego Wyszehradu. Lublin.
- Pleszczyński, A. 2005:* Ikonografia czeskich představieň Jeruzolimy Niebiańskiej. In: Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego. Wrocław, 409–422.
- Poche, E. 1983:* Praha středověká. Praha.
- Podlaha, A. – Hilbert, K. 1906:* Metropolní chrám sv. Víta v Praze. Soupis památek historických a uměleckých v království Českém. Praha.
- Puhle, M. – Koester, G. ed. 2011:* Otto der Grosse und das Römische Reich. Magdeburg.
- Putze, M. 1991:* Zu den Bauten des Aureliusklosters. Hirsau St. Peter und Paul 1091 – 1991. Stuttgart.
- Reidinger, W. 2014:* 1027. Gründung des Speyerer Domes. Sonne – Orientierung – Achsknick – Gründungsdatum. Annweiler.
- Reisser, E. 1960:* Die frühe Baugeschichte des Munsters zu Reichenau. Berlin.
- Rettinger, E. – Mellone, R. 2010:* Die Baugeschichte des Mainzer Doms. 1000 Jahre mainzer Dom. Die Gesichte des Hohen Doms zu Mainz. Mainz 2010.
- Reuter, T. 1992:* Medieval Sources series. The Annals of Fulda. Manchester.
- Rodzińska-Chorąży, T. 2009:* Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku, Kraków.
- Sage, W. 1977:* Die Ausgrabungen in den Domen zu Bamberg und Eichstatt 1969–1972. In: W. Sage (ed.), Die Ausgrabungen in den Domen zu Bamberg und Eichstatt 1969–1972. Bamberg, 178–234.
- Schmid, P. ed. 2000:* Geschichte der Stadt Regensburg. Regensburg.
- Schmitt, R. 2006a:* Memleben (Burgenlandkreis). In: K. Beucker – J. Cramer – M. Imhof (ed.), Die Ottonen. Kunst – Architektur – Geschichte. Petersberg, 279–282.
- Schmitt, R. 2006b:* Die beiden Klöster in Memleben. Sakrale Bauwerke. Dössel.
- Schneidmüller, B. – Weinfurter, S. 2012:* Hildesheim, Die Kathedrale als Braut Christi. Heinrich II. und die Bamberger Domweihe 1012. In: N. Jung – W. F. Reddig (ed.), Dem Himmel entgegen – 1000 Jahre Kaiserdom Bamberg 1012–2012. Katalog. Petersberg, 133–145.
- Schramm, P. E. 1968:* Böhmen und das Regnum: Die Verleihungen der Königswürde an die Herzoge von Böhmen, Adel und Kirche: Gerd Tellenbach zum 65. Geburtstag dargebracht (Freiburg 1968) = Schramm P.E. 1971: Kaiser, Könige und Papste 4 (2). Stuttgart.
- Schröter, N. 2017:* Das Heilige Grab von St. Cyriacus zu Gernrode – Ausdruck der Jerusalemfrömmigkeit der Gernröder Stiftsdamen 11. Halle (Saale).
- Siklósi, Gy. 1992:* Neuere Forschungen im Arpadenzeitlichen Székesfehérvár. Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae 44, 371–385.
- Spunar, P. 1985:* Kultura Českého Středověku. Praha.
- Stiegemann, Ch. – Wemhoff, M. ed. 1999:* Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn. Paderborn.
- Strobel, R. – Sydow, J. 1964:* Der „Latron“ in Regensburg. Ein Beitrag zum Kontinuitätsproblem. Historisches Jahrbuch.
- Strobel, R. – Weis, M. 1994:* Romanik in Altbayern. Würzburg.
- Strobel, R. 1965:* Romanische Architektur in Regensburg. Nürnberg.
- Szakács, B. Ż. 1997:* Western Complexes of Hungarian Churches of the Early Eleventh Century. Hortus Artium Mediaevalium 3, 149–163.
- Szysko-Bohusz, A. 1946:* Studia nad katedrą wawelską, cz. 1, Druga katedra romańska. Prace Komisji Historyków Sztuki 8, 107–133.
- Świechowski, Ż. 2000:* Sztuka romańska w Polsce. Warszawa.
- Thieme, U. – Sommer, E. – Wolfe, T. 2005:* Das grosse Buch der Stile 5, Die Romanik, Mannheim.
- Tóman, R. 1996:* Die Kunst der Romanik: Architektur, Skulptur, Malerei. Köln.
- Tóth, M. 1988:* A művészet Szent István korában. In: F. Glatz – J. Kardos (ed.), Szent István és kora. Budapest, 113–132.

- Ullmann, E. ed. 1989:* Der Magdeburger Dom, ottonische Grundung and staufischer Neubau. Leipzig.
- Voigtlander, K. 1980:* Die Stiftskirche zu Gernrode und ihre Restaurierung 1858–1872. Berlin.
- Vollmer, H. 1942:* Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Leipzig.
- Webb, M. 2001:* The Churches and Catacombs of Early Christian Rome. Sussex.
- Weinfurter, S. 2002:* Kaiser Heinrich II. – Bayerische Traditionen und Europäischer Glanz. In: J. Kirmeier – B. Schneidmüller – S. Weinfurter (ed.), Heinrich II. 1002–1024. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung, Bamberg 9. Juli bis 20. Oktober. Stuttgart, 15–29.
- Werner, J. – Lobbedey, U. 1993:* Der Hildesheimer Dom zur Zeit Bernwards. In: M. Brandt – A. Eggebrecht (ed), Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Hildesheim, 299–311.
- Winterfeld, von D. 2000:* Die Kaiserdome Speyer, Mainz, Worms und ihr romanisches Umland. Romanik in Deutschland. Regensburg.
- Winterfeld, von D. 2011a:* Zur Baugeschichte des Mainzer Domes. In: H. J. Kotzur (ed.), Der verschwundene Dom. Wahrnehmung und Wandel der Mainzer Kathedrale im Lauf der Jahrhunderte. Mainz, 45–97.
- Winterfeld, von D. 2011b:* Die Baugeschichte des Speyerer Doms. In: L. Heeg (ed.), Die Salier. Macht im Wandel. Begleitband zur Ausstellung im Historischen Museum der Pfalz Speyer 1. München, 192–201.
- Winterfeld, von D. 2013:* Der alte Dom zu Mainz. Zur Architektur der Johanniskirche. Mainz.
- Wojciechowski, T. 1900:* Kościół katedralny w Krakowie, Kraków.
- Żurowska, K. 1972:* Geneza zachodniej części tak zwanej drugiej katedry wawelskiej. Zeszyty Naukowe UJ 302, Prace z Historii Sztuki (10), 35–70.

Summary

Recent interpretation of the Romanesque cathedral of Saint Vitus at the Prague Castle have been isolated from the intertextual-stylistic network, to which it had belonged. In other words, no thorough comparative studies were undertaken to understand the meaning of the architectural form, as the European phenomenon, a part of which it had been, was not considered.

The cathedral, a triple-aisled basilica with two choirs and western transept, replaced an earlier, smaller building. The east side apse of the cathedral was constructed over a Romanesque rotunda, which housed the relics of its founder – Wenceslaus I, the patron saint of Bohemia. However, no transept was unearthed in the east part of the cathedral, where it

should be traditionally expected, and by means of which the Wenceslaus' relics would be architectonically emphasized. It is interpreted that there was not enough space to construct the eastern transept and thus a decision was made to situate it in the west.

Moreover, the irregular and lumpy bedrock of Prague Castle is generally interpreted as an obstacle, which hampered the construction of the transept in the east. Although it is commonly acknowledged that the environmental conditions were challenging, to date, no thorough investigations have been undertaken to understand the relations between the local environment and the structural aspects of the Romanesque basilica. However, I have integrated and analyzed the historic archaeological field documentation, the archival construction analyses of the subsequent Gothic cathedral, and the historic topographic data.

The outcomes show clearly that the basilica was planned according to the environmental conditions. Slight dislocation would result with ground instability and soaking issues.

Finally, the main apses with extensive crypts were situated at two hilltops within the Prague Castle spur. The bedrock was deliberately used as a construction element, on which the foundations were laid and the massive construction was based.

Furthermore, the intertextual analysis of early medieval basilicas across Europe shows that the cathedral in Prague was an architectural “quotation” of Bavarian basilicas and the cathedral in Mainz and which had been intended to replace Aachen (Aix-la-Chapelle) as a new coronation center. I argue that basilica with two choirs and western transept, a form of the cathedral in Mainz, became a new type of coronation church. Western location of the transept in the main church in the Duchy of Bohemia was a result of mindful architectural borrowing. At the time of the construction of the cathedral in Prague, successive rulers of Přemyslid dynasty were aspiring to become the first king of Bohemia and the cathedral, which form related to the structures in Mainz and in Bavaria, materialized these ambitions.

Kamila Oles
University of St Andrews,
St Andrews KY16 9AJ, Scotland